ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΜΥΑΡΗΣ

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Νέα δεδομένα και αιτούμενα της έρευνας*.

Ο Ιωάννης Καρατζάς (1767-1798) αναγνωρίζεται από όλους ως φλογερός πατριώτης, φίλος της ελευθερίας και της δημοκρατίας, λόγιος με κοινωνικές και γλωσσικές ιδέες προοδευτικές, συμμέτοχος στον πολιτικό και φιλολογικό κύκλο του Ρήγα Βελεστινλή. Ο νεαρός λόγιος από τη Λευκωσία της Κύπρου και οι Ρήγας Βελεστινλής, Ευστράτιος Αργέντης, Αντώνιος Κορωνιός, Δημήτριος Νικολίδης, Θεοχάρης Γ. Τουρούντζιας, Ιωάννης και Παναγιώτης Εμμανουήλ, υπήρξαν πρωτεργάτες της ιδεολογικής προετοιμασίας του 1821 και μάρτυρες της ελληνικής και βαλκανικής απελευθέρωσης, καθώς δολοφονήθηκαν από τον Τούρκο Καϊμακάμη του Βελιγραδίου, μετά την παράδοσή τους από τον «φωτισμένο μονάρχη» της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκο Α' και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του, που συσχέτιζαν τον κύκλο του Ρήγα με τους κύκλους των Ιακωβίνων και τη «συνομωσία», δηλαδή την κίνηση απελευθέρωσης των Ούγγρων, από τον κύκλο του πανεπιστημιακού Ιγνάτιου Μαρτίνοβιτς (1795)[1].

---

* Το κείμενο αποτελεί αναπτυγμένη μορφή της εισήγησής μου στο Δ' Διεθνές Συνέδριο Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (Βελεστίνο, 2-5 Οκτωβρίου 2003).

1. Βλ. Olga Katsiardi-Hering, «L' idée de la révolution dans l' horizon politique des Grecs de Hongrie», Actes du IIIe Colloque d' Histoire (Athènes 14-17 Octobre 1987). *La Révolution Française et l'hellénisme moderne. Contribution hellénique à l' occasion du bicentenaire de la Révolution Française.* Centre de Recherches Néohelléniques Fontation Nationale de la Recherche Scientifique. Athènes 1989, p. 87-118, ιδίως για τον Ι. Καρατζά σσ. 100-104, όπου και στοιχεία για τις «δίκες των Ιακωβίνων» στα 1795-1796 και τον abbé Ignaz von Martinovits, σσ. 96-97, 99. Επίσης, βλ. για τη δράση του Ρήγα και του κύκλου του στο πλαίσιο του «βαλκανικού ριζοσπαστισμού» στου Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Η Γαλλική Επανάσταση και η νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, 1990, 109-138, ιδίως σσ. 114, 130-132. Αντιστοιχίες στη δράση των Ρήγα - Μαρτίνοβιτς (με αναφορά και στον Ιω. Καρατζά) αναζητεί η Κατερίνα Παπακωνσταντίνου στη μελέτη «Η Βουδαπέστη στα χρόνια του Ρήγα», *Μνήμων* 21 (1999), 201-210.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αποδείξεις για τους ιστορικούς γύρω από αυτά προκύπτουν μόνο το 1889, 1891 και 1930, όταν γνωστοποιούνται από τους Αιμίλιο Λεγράνδ, Σπυρίδωνα Λάμπρου και Κωνσταντίνο Άμαντο έγγραφα από τα πρακτικά των αυστριακών ανακρίσεων για τον Ρήγα, τον Ι. Καρατζά και τους άλλους συνεργάτες· δηλωτικό των καιρών και των καταστάσεων είναι το γεγονός ότι δεν είχε προσεχθεί έως τότε ακόμη και η πρώτη ρητή αναφορά από το 1836 στα ονόματα των μαρτύρων στη *Χρονολογία Ιστορική*, την οποία εξέδωσε στην Οδησσό ο Κυριακός Ιωάννου («τουπίκλην Μελίρρυτος») ο Θεσσαλονικεύς. Οι δημοσιεύσεις αυτές αποτελούν σταθμό στην έρευνα για τον Ρήγα, τις ιδέες, τους στόχους και τους συνεργάτες του. Ο συνωμοτισμός και η σιωπή των αγωνιστών, η μυστικότητα των διωκτικών αυστριακών και οθωμανικών αρχών, μαζί με το φόβο της τιμωρίας για τους συγγενείς, τους φίλους, τους συνεργάτες και τους ομοϊδεάτες κατά τα πρώτα χρόνια μετά τις δολοφονίες, λειτούργησαν ανασχετικά για τη φανέρωση της αλήθειας. Το πέρασμα του χρόνου και οι καταστροφές αρχείων, οι «άλλες προτεραιότητες» των ερευνητών και των κοινωνιών, οι ιστορικές περιπέτειες και η ιδεολογική χρήση της ιστορίας, καθώς και η ρητορική-επιφανειακή αναφορά στο όνομα του Ρήγα-χωρίς ουσιώδες περιεχόμενο και χωρίς δημιουργική προσέγγιση του έργου που επετέλεσε τόσο ο ίδιος ο Καρατζάς, όσο και ο «πολιτικοφιλολογικός κύκλος του Ρήγα»[2]- εμπόδισαν την ορθή αποτίμηση της παρουσίας του.

Τα «παιχνίδια» της μοίρας, οι ελάχιστες ενδείξεις, οι ισοπεδωτικές αμφισβητήσεις και τα κενά, όλα συντελούν στην αναπαραγωγή αντιλήψεων μειωτικών, αφού μελετητές και φορείς, για μακρό χρονικό διάστημα, με ελάχιστες εξαιρέσεις και μικρές αναλαμπές, δεν ενδιαφέρονται για την προβολή του έργου του. Ακόμη και στην ιδιαίτερη πατρίδα του διατηρείται ισχυρή η αντίληψη ότι ο Ι. Καρατζάς είναι ο πένης και ημιμαθής κανδηλανάπτης. Φτάνουν να αμφισβητούν τη συγγραφική του ιδιότητα και ικανότητα ή, στην καλύτερη περίπτωση, να τον αντικρίζουν ως περιστασιακό εκδότη και ως

2. Τον όρο χρησιμοποιεί ο Χ. Γ. Πατρινέλης, «Επικρίσεις για το κίνημα του Ρήγα και τις δραστηριότητες του Πούλιου Μάρκου Πούλιου (1798)», *Ελληνικά* 48 (1998), 113-129, εδώ σ. 127. Για τα στοιχεία της *Χρονολογίας Ιστορικής* Κ. Μελιρρύτου, Οδησσός, 1836, σσ. 252-253, βλ. Νίκου Α. Βέη, «Η 'Χρονολογία' Κυριακού Μελιρρύτου και ο Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος και οι συνεργάται αυτού», *Νέα Εστία*, Λ' (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1941), 649-656 και 790-795, ιδίως σ. 653. Τα αυστριακά έγγραφα είχαν πρωτοδημοσιευθεί στο *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* (*Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.*), Τόμος Γ' (1889), σσ. 587-774. Πλήρης έκδοση: Αιμιλίου Λεγράνδ και Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων, εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα*, Αθήνησιν, 1891 (και στη γαλλική 1892). Κωνσταντίνου Άμαντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήναι 1930. Φωτομηχανικές επανεκδόσεις των έργων έγιναν αντίστοιχα το 1996 και 1997 (Αθήνα), από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συγγραφέα-αντιγραφέα. Σε μια ατυχή στιγμή, στο ερώτημα «Υπέστη μαρτυρικόν θάνατον ο Κύπριος Ιωάννης Καρατζάς μαζί με τον Ρήγα Φεραίον;» επικεντρώθηκε ανακοίνωση Κύπριου ιστορικού (5 Δεκεμβρίου 1963)· σ' αυτήν, με βάση λανθασμένη και βεβιασμένη ανάγνωση εγγράφου της αυστριακής αστυνομίας της 26ης Μαΐου 1799, διατυπώθηκε η υπόθεση «ότι ο Ι. Καρατζάς, πιθανόν δια της καταβολής λύτρων, διέφυγε τον μαρτυρικόν θάνατον». Ακολούθησε αναιρετική επιστολή του εισηγητή, αλλά και αναλυτικό απαντητικό σημείωμα άλλου ερευνητή Κύπριου[3].

Η έρευνα για το βίο και το έργο του Ιωάννη Καρατζά με καθυστερήσεις και κενά μπόρεσε, μόλις τα τελευταία χρόνια, να επαληθεύσει με σοβαρά στοιχεία προγενέστερες ενδείξεις. Έτσι, διασκόρπισε σε ένα βαθμό την αχλύ που κάλυπτε τη ζωή του Λευκωσιάτη λόγιου και αγωνιστή. Οι βιβλιοκρισίες γερμανικών περιοδικών του 1796 και 1797, στις οποίες πρώτος ο Νίκος Α. Βέης βάσισε την υπόδειξη ότι συγγραφέας του *Έρωτος αποτελέσματα* είναι ο Ι. Καρατζάς και με νέα στοιχεία τεκμηρίωσε τη συμβολή του στην ελληνική συγγραφική και εκδοτική κίνηση του καιρού του, ανακοινώθηκαν μεν στην Ακαδημία Αθηνών στα 1942 και 1948, είδαν δε το φως της δημοσιότητας στα 1970[4].

Στο φωτισμό της δραστηριότητάς του συνέδραμαν, επίσης, στις δεκαετίες του '50 και '60 οι Λέανδρος Βρανούσης και Γεώργιος Λάιος. Το μύθο του «ημιμαθούς» «κανδηλανάπτου» Ι. Καρατζά ανέτρεψαν πρώτοι από τους Κύπριους μελετητές οι Κώστας Χατζηψάλτης και Νικόλαος Χ. Κονομής με εκτενή δημοσιεύματα στα *Κυπριακά Γράμματα* (1949 και 1954). Αλλά και πάλι, στα 1983-84 επαναφέρεται ανώνυμα σε κυπριακή έκδοση η

---

3. Περίληψη της ανακοίνωσης του Κώστα Π. Κύρρη δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* (Λευκωσίας) 7 Δεκ. 1963, «Διαλέξεις των *Κυπριακών Σπουδών* (...)». Υπότιτλος: «Ο Κύπριος Ιωάννης Καρατζάς απέφυγε πιθανώς τον μαρτυρικόν θάνατον του Ρήγα Φεραίου». Πρβλ. Γεωργίου Λαΐου, «Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία της Βιέννης», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.*, Τόμος ΙΒ' (1957-58), 202-270, ιδίως σ. 214. Αναιρετική επιστολή του Κ. Π. Κύρρη στον *Φιλελεύθερο* 21 Δεκ. 1963, «Περί τον μάρτυρα Καρατζάν». Η συστηματική απάντηση του Κώστα Χατζηψάλτη, «Ο Κύπριος λόγιος και εθνομάρτυς Ιωάννης' Καρατζάς και η σχετική προς τούτον ανακοίνωσις του Κ. Κύρρη», *Κυπριακαί Σπουδαί* Τόμος ΚΗ' (1964), 171-173.

4. Βλ. Νίκος Α. Βέης, «Η συλλογή διηγημάτων «Έρωτος αποτελέσματα» και ο συγγραφεύς αυτών Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος», *Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher,* Band 20 (Athen 1970), 345-366. Ανακοίνωση στην Ακαδημία Αθηνών στις 30/4/1942: «Η συλλογή διηγημάτων "Έρωτος αποτελέσματα" και ο συγγραφεύς αυτής», βλ. *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 17 (1942), σ. 95· περίληψη εισήγησης στην εφ. *Καθημερινή* της 1ης Μαΐου 1942. Προηγείται το σημείωμα της Ένης Βέη-Σεφερλή, «Τινά περί του καταλοίπου», *ό.π.*, 345-347, με αναφορά στη μεταγενέστερη *Ομιλία* του Ν. Α. Βέη στην Ακαδημία Αθηνών (27 Μαΐου 1948), στην οποία κατονομάζεται ο Franz Karl Alter και το δημοσίευμα του 1797.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσέγγιση του Ι. Καρατζά ως ανθρώπου που αναζητά σε προχωρημένη ηλικία ευκαιρίες για μόρφωση -την ίδια χρονική στιγμή που με αδιάσειστα στοιχεία ο Καρατζάς εξέδιδε έργα για τη βελτίωση της νέας ελληνικής εκπαίδευσης και κουλτούρας!- και καταγράφεται ως «νεωκόρος» στον πίνακα επαγγελμάτων[5].

Η κινητικότητα εξαιτίας των επανεκδόσεων του έργου *Έρωτος αποτελέσματα* από τον Mario Vitti (1989, 1993, χωρίς τοποθέτηση για την πατρότητα της συγγραφής μερικώς ή ολικώς στον Ι. Καρατζά), τα στοιχεία για την κατασχεμένη βιβλιοθήκη του Καρατζά που προσκόμισε η Όλγα Κατσιαρδή - Hering (1992)[6], ιδιαίτερα ο εντοπισμός από τους Ulrich Moennig και Hans Eideneier (1994)[7] της βιβλιοκρισίας του F. K. Alter (1796/1797) διαμόρφωσαν πλέον μια νέα δυναμική στις έρευνες για τον Ιωάννη Καρατζά, παράλληλα με τον αντίλογο που υπήρξε[8].

Η ανησυχία των αρχών της Αυστροοουγγαρίας για την ογκούμενη αμφισβήτηση της κυριαρχίας τους και η εκτίμηση ότι «το επαναστατικόν σχέδιον των Ελλήνων δύναται να έχη πολύ θλιβερώτερα επακόλουθα από την συνωμοσίαν του Μαρτίνοβιτς» εξηγεί τα μέτρα, τα οποία πάρθηκαν σε βάρος των Ελλήνων επαναστατών και βεβαίως την απόφαση της παράδοσής τους στους Τούρκους. Ερμηνεύει ιδίως τη σύλληψη και παράδοση του Καρατζά που φέρεται ότι αποπειράθηκε την ανατύπωση των «εκτάκτως επικινδύνων προκηρύξεων»[9] του Ρήγα και «βρισκόταν σε επαφή με τους προ-

---

5. Βλ. *Κύπριοι συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία, εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, 1983-84, τομ. 2, 429-431, Τομ. 6, 2032. Επίσης, Β. Χρ., «Καρατζάς Ιωάννης», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Λευκωσία, εκδ. Φιλόκυπρος, 1987, Τομ. 6, 283.

6. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Η Βιβλιοθήκη του Κυπρίου λογίου Ιωάννη Καρατζά. Σκέψεις γύρω από τον πνευματικό του άξονα», στο: *Αφιέρωμα στον καθηγητή Βασίλειο Σφυρόερα*, Αθήνα, «Λύχνος», 1992, 201-226.

7. Hans Eideneier, «Ο συγγραφέας του 'Έρωτος αποτελέσματα'», *Θησαυρίσματα* 24(1994), 282-285.

8. Βλ. Λέανδρος Βρανούσης (επιμέλεια, εισαγωγή, σχόλια), *Εφημερίς. Η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί. Βιέννη 1791-1797. Ανασυγκρότηση-φωτοτυπική επανέκδοση*. Τόμος 5. *Προλεγόμενα*, Αθήνα, ΚΕΜΝΕ, 1995, σ. 957. Στέση Αθήνη, «Ιωάννης Καρατζάς και Αθανάσιος Ψαλίδας. Τα αποτελέσματα μιας πιθανής συνεργασίας», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 6 (1998-99), 265-271. Γιώργος Κ. Μύαρης, «Ιωάννης Καρατζάς λόγιος του νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Χρονικόν*, τχ. 6, (εφημ. *Πολίτης* Λευκωσίας 21 Μαρτίου 1999), 3-4. Ίλια Χατζηπαναγιώτη, «Το 'Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών' και το 'Έρωτος αποτελέσματα'. Νέα στοιχεία για τα στιχουργήματά τους *Ο Ερανιστής* 23 (2001), 143-165. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878. Προσωπογραφική θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σσ. 163-164. Κώστας Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις στο δημοσιευμένο έργο του Αθανασίου Ψαλίδα (1767-1829). Ανέκδοτα στοιχεία», *Ηπειρωτικά Γράμματα*, περίοδος Β', τχ. 3 (Φεβρουάριος 2003), 163-194.

9. Κ. Άμαντου, *ό.π.*, έγγραφο αρ. 29, από την έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών von Pergen της 15 Ιανουαρίου 1798, σ. 105.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δότες που ήθελαν να διαδώσουν τις αρχές της γαλλικής ελευθερίας και ισότητας στους Έλληνες που κατοικούσαν στις τουρκικές επαρχίες»[10]. Εξάλλου ηγετικοί συντηρητικοί κύκλοι του υπόδουλου ελληνισμού, εκκλησιαστικοί ιδιαιτέρως, κατεδίωκαν τους οπαδούς του Ρήγα Βελεστινλή και το κείμενο της *«Νέας Πολιτικής Διοικήσεως»* ως «πλήρες σαθρότητος εκ των θολερών αυτού εννοιών τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον»[11].

Τις εκδοτικές και τις συγγραφικές δραστηριότητες του Ι. Καρατζά επηρέασαν ο πνευματικός περίγυρος της Κύπρου, η δημώδης παράδοση και η κίνηση των νεοτερικών ιδεών, που είναι υπαρκτή αλλά υποτονική, ίσως και οι σπουδές των νεανικών χρόνων. Ως προς αυτές τις τελευταίες παραμένει άγνωστο το εύρος και η ποιότητά τους. Δεν πρέπει όμως να θεωρούνται ανύπαρκτες ή αμελητέες, όταν συνυπολογιστούν οι ανάγκες και οι απαιτήσεις των έργων και των εκδόσεων στις οποίες επέλεξε να επιδοθεί. Σ' αυτές, γενικά, είναι εμφανής η ύπαρξη αρχαιοελληνικών, βυζαντινών, μεταβυζαντινών στοιχείων, ενώ απουσιάζουν ενασχολήσεις με τις φυσικές επιστήμες. Ωστόσο, το γλωσσικό, λογοτεχνικό και ιδεολογικό φορτίο του αφηγηματικού έργου *Έρωτος αποτελέσματα* ενισχύει την πιθανότητα σύνδεσής του με τους πνευματικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης ή των παραδουνάβιων ηγεμονιών. Οι γλωσσικές του επιλογές -γλώσσα απλούστερη που πλησιάζει την ομιλουμένη- και οι παιδαγωγικές προτεραιότητες που διαπερνούν τα έργα του, τον φέρνουν στη χορεία στοχαστών, όπως οι Βικέντιος Δαμοδός, Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Δημήτριος Καταρτζής, Ρήγας Βελεστινλής. Καθοριστική, επίσης, αποδείχθηκε η σχέση του με τον Αθανάσιο Ψαλίδα. Αυτή υπερέβαινε την απλή φιλία και συνεργασία. Διέθετε χαρακτηριστικά πνευματικής καθοδήγησης από το στοχασμό του Ψαλίδα, όπως αποδεικνύουν νέα στοιχεία της έρευνας[12].

Το 1792 στη Βιέννη ο Ιω. Καρατζάς στην ηλικία των 26 χρόνων αρχίζει την εκδοτική του δραστηριότητα, η οποία ανακόπτεται στα 1797 από τη σύλληψή του και το μαρτυρικό θάνατό του. Η εικόνα που έχουμε γι' αυτές τις πρωτοβουλίες του παραμένει ομιχλώδης και όλες οι μέχρι τώρα προσεγ-

---

10. Από την έκθεση του αστυνομικού διευθυντή της Βουδαπέστης Joseph Freiherr von Püchler της 11 Οκτωβρίου 1800. Περιέχεται στη μελέτη της Όλγας Κατσιαρδή-Hering, «Η βιβλιοθήκη...», *ό.π.*, σ. 205. Βλ. επίσης Παντελή Βουτουρή, «Ιωάννης Καρατζάς. Ο Κύπριος σύντροφος του Ρήγα», *Κοινόν Κυπρίων*, Περίοδος Γ', τχ. 1, Ιαν.-Μαρτ. 2001, 11-13. Γιώργου Γεωργή, «Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος σύντροφος του Ρήγα», *Κύπρος. Ιστορία.* (εφημ. *Ο Φιλελεύθερος της Κυριακής* 23 Μαρτίου 2003), 4-15.

11. Φίλιππος Ηλιού, «Η πατριαρχική καταδίκη του Ρήγα», *Αντί*, τχ. 652, 16 Ιαν. 1998, 18-21.

12. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», *ό.π.*, 180 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γίσεις ή απλές αναφορές αποδεικνύονται ελλιπείς. Στον πίνακα των εκδοτικών επιδόσεών του που ακολουθεί περιλαμβάνονται οι μέχρι τώρα δεδομένες από τα ερευνητικά πορίσματα, μαζί και όσες προκύπτουν από λιγοστά νέα στοιχεία και μια νέα ανάγνωση των στοιχείων, από συσχετίσεις και συνυπολογισμούς. Πιο συγκεκριμένα:

1792

Εισαγωγή λογικής, ήτοι προδιοίκησις εις άπασαν την λογικήν μέθοδον του Αριστοτέλους. Συντεθείσα παρά του Σοφωτάτου εν Διδασκάλοις Κυρίου Γεωργίου Σουγδουρή του εξ Ιωαννίνων· Τύποις δε εκδοθείσα υπό Ιωάννου Καρατζά του εκ της Λευκοσίας της Κύπρου. Εν Βιέννη, 1792. Εν τη Τυπογραφία του Βαουμαϋστέρου[13].

Κέβητος του Θηβαίου, Πλατωνικού φιλοσόφου, Πίναξ, μεταφρασθείς εκ του Ελληνικού εις την απλήν ημών διάλεκτον, και τύποις εκδοθείς δαπάνη Ιωάννου Καρατζά. Εν Βιέννη, 1792. Εν τη τυπογραφία του Βαουμαϋστέρου[14].

Χαλκογραφία του Πίνακος (ένθετη στην έντυπη έκδοση, διαστάσεων 0,37 × 0,20)[15].

Έρωτος Αποτελέσματα, ήτοι ιστορία ηθικοερωτική με πολιτικά τραγούδια. Συντεθείσα μεν εις την απλήν ημών διάλεκτον προς ευθυμίαν και εγλετζέν

---

13. Βλ. την ανώνυμη βιβλιοκρισία του Christian Gottlob Heyne στις *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (Jena, τόμος Γ', τχ. 176, 3 Νοεμβρίου 1796, στήλ. 1759). Γεώργιος Γ. Λαδάς - Αθανάσιος Δ. Χατζηδήμος, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970, σ. 126-128, αρ. 68. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci-1800). Σομ. Α'. Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, αρ. 5318. Όλγα Κατσιαρδή-Hering., «Η βιβλιοθήκη...», *ό.π.*, σ. 223, αρ. 34. Αναστάσιος Δάρδας, «Οι ελληνικές εκδόσεις των Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη (1791-1979)», στο: *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Νεοελληνικός Διαφωτισμός (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής), Κοζάνη 8 - 10 Νοεμβρίου 1996*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1999, αρ. 8, σ. 112. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», 188-191.

14. Βλ. Ν. Α. Βέης, «Η συλλογή...», *ό.π.*, σημ. 4, ιδίως σ. 351-52 και 353. Βιβλιοπαρουσίαση από τον F. K. Alter, *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 1800, στ. 336. Γ. Γ. Λαδάς - Α. Δ. Χατζηδήμος, *ό.π.*, Αθήνα, 1970, σ. 147, αρ. 79. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, *Α'*, αρ. 3098. Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Βιβλιοθήκη...», *ό.π.*, σ. 222, αρ. 28-29. Α. Δάρδας, *ό.π.*, αρ. 9, σ. 112. Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Ελληνικές εκδόσεις στα χρόνια του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κατάλογος έκθεσης για το Διεθνές Συμπόσιο: Από τον Διαφωτισμό στις επαναστάσεις: ο Ρήγας και ο κόσμος του*, Αθήνα, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 1998, 168-170.

15. Βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, 1992, σ. 223, αρ. 38.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των ευγενών νέων. Αφιερωθείσα δε τω ευγενεστάτω άρχοντι Μαγιόρω Κυρίω κυρίω Στεφάνω Ιωαννοβίκη. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Ελληνικής Τυπογραφίας *Γεωργίου* Βεντότη[16].

1795

Ιερά Ιστορία της Παλαιάς και της Νέας Διαθήκης. Βιέννη[17].

1796

Ελληνική Καλλιγραφία. Βιέννη, εις 4ον μικρόν επί 7 χαλκογραφιών, χαράκτης ο εν Βιέννη Junker[18].

1796-1797

«Ιωσήφ Πέτζελ διατριβή και επίκρισις περί της ελληνικής και τινών άλλων γλωσσών μεταφρασθείσα παρά Γεωργίου Ιωάννου Ζαβίρα του Σιατιστέως, Βιέννη, τυπογραφία χήρας Γεωργίου Βεντότη»[19].

---

16. Πρόσφατη έκδοση σε μονοτονικό: Mario Vitti (επιμ.), Ι*** Κ***, *Έρωτος Αποτελέσματα. Ιστορίαι ηθικοερωτικαί -1792*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989 (β' έκδοση 1993). Οι παραπομπές σ' αυτή δηλώνονται με τη συντομογραφία *EAVitti*. Για τις επανεκδόσεις βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα*, σσ. 256-257, αρ. 25. Για τα βιβλιογραφικά βλ. επίσης Γ. Γ. Λαδάς - Αθ. Δ. Χατζηδήμος, *ό.π.*, σσ. 128-136, αρ. 61. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, αρ. 5044. Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Τα τυπωμένα στη Βιέννη ελληνικά βιβλία 1749-1800*, Αθήνα 1995, σ. 184-185. Για την υποδοχή του έργου βλ. την ανώνυμη βιβλιοκρισία (Christian Gottlob Heyne) στις *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (Jena, τόμος Γ', τχ. 176, 3 Νοεμβρίου 1796, στήλ. 1757-1759) και την επιστολή-βιβλιοκρισία του F. K. Alter από 28 Δεκεμβρίου 1796 στο περιοδικό *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* (Halle, τχ. 47, 20 Απριλίου 1797, στ. 504). Από τις μελέτες βλ. Ν. Α. Βέης, «Η συλλογή...», *ό.π.*, ιδίως 349-352, 359-364 Andreas Graf, *Κατάλογος της εν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα*, Ουγγροελληνικαί μελέται αρ. 2, Βουδαπέστη 1935, σ. 223, αρ. 38. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς. Προλεγόμενα*, ό.π., 1995, σσ. 620-621. Ίλια Χατζηπαναγιώτη, *ό.π.*, 2001, ιδίως σσ. 145-146. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», *ό.π.*, ιδίως σσ. 180-185.

17. Andreas Horvath, *Ουγγροελληνική βιβλιογραφία*, Βουδαπέστη, 1940, σ. 25, αρ. 3. Γ. Γ. Λαδάς - Αθ. Δ. Χατζηδήμος, *Ελληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στον 18ο αιώνα* Αθήναι 1964, σ. 201, αρ. 201. Των ιδίων, *Ελληνική..., 1795*, ό.π., σσ., 367, αρ. 228. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, αρ. 3033. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, 1992, σ. 222, αρ. 30-31. Σχετικά με ομότιτλες εκδόσεις βλ. Γεωργίου Ιωάννου Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή ελληνικόν θέατρον*. Ανατύπωσις Α' εκδόσεως. Επιμέλεια Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, Αθήναι, 1972, σ. 250.

18. Βλ. αναφορά στην κριτική του F. K. Alter, *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 1800, στ. 336. Α. Δάρδας, *ό.π.*, σ. 115: «Λανθάνουσες εκδόσεις: αρ. 6 «Επιτηδειγμή προς το καλλιγραφείν τα παιδία [πίνακες καλλιγραφίας], Βιέννη, εκδ. Καρατζά, 1796».

19. Αναγγελία της έκδοσης περιέχεται στην επιστολή του F. K. Alter (28 Δεκεμβρίου 1796) στο περιοδικό *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* (Halle, τχ. 47, 20 Απριλίου 1797, στ. 504). Βλ. σχολιασμό πιο κάτω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1797, τέλος έτους

Καλενδάριον του 1798. Βούδα[20].

Αναλυτικότερα ως προς αυτές τις οκτώ εκδοτικές επιδόσεις:

Ο Ι. Καρατζάς, χρόνους εξήντα επτά μετά το θάνατο του Γεωργίου Σουγδουρή (1645/7-1725), εξέδωσε το ανέκδοτο (ευρέως διαδεδομένο σε χειρόγραφη μορφή για τις διδακτικές ανάγκες της Λογικής) εγχειρίδιο *Εισαγωγή λογικής, ήτοι προδιοίκησις εις άπασαν την λογικήν μέθοδον του Αριστοτέλους.* Η σύνθεση είναι εισαγωγική σε ευρύτερη πραγματεία λογικής. Καθοριστικό ρόλο στο σχεδιασμό και την πραγματοποίηση της έκδοσης έχει ο Αθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829), κάτοχος χειρογράφου από το 1787· σύμφωνα με παλαιότερα και πρόσφατα αρχειακά δεδομένα, ο Ψαλίδας συντάσσει στο όνομα του εκδότη τον πρόλογο και επιμελείται το σύνολο της εκδοτικής εργασίας[21].

Οι δύο συνεργάτες ίσως αποδέχονται και υλοποιούν υποδείξεις του Δημ. Καταρτζή στο δοκίμιο *Λόγος προτρεπτικός στο γνώθι σαυτόν* (1787 και στο βιβλιογραφικό *Νέο Διάγραμμα*) που αφορούν τη διδακτική αξία της σύνθεσης του Σουγδουρή[22] και δεν προβαίνουν στην επιλογή αυτή από θαυμασμό για τον ξεθυμασμένο πια Νεοαριστοτελισμό του Θ. Κορυδαλέα. Ήταν αυτές οι νεοαριστοτελικές επεξεργασίες, που αποτελούσαν το φιλοσοφικό υπέδαφος του στοχασμού του Γ. Σουγδουρή και οι οποίες τον είχαν οδηγήσει στα 1695 σε ορισμένες έντονες τριβές με την εκκλησιαστική ηγεσία των Ιωαννίνων. Ήδη είχαν διατυπωθεί οι κριτικές στην παραδοσιακή

20. Στην έκθεση της αυστριακής αστυνομίας: «Ewige Kalendars gemein Griechisch ohne Author gedruckt zu Ofen 1798, 8o gebunden im papir, besteht». Βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, 1992, σ. 212 και 223, αρ. 32 και 33.

21. Σταμάτιος Δ. Κρίνος, «Αθανάσιος Ψαλίδας», *Εστία*, Τόμος 7ος (αρ. 167), 11 Μαρτίου 1879, σ. 146. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Το πρωτόλειο του Αθανασίου Ψαλίδα: Νηφάλιος και Φιλόϋπνος*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, *Δωδώνη*, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής-Παράρτημα αρ. 61, 1995, σ. 50. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», *ό.π.*, σσ. 189-190.

22. Δημήτριος Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα.* Εκδότης Κ. Θ. Δημαράς. ΟΜΕΔ. Αθήνα, Ερμής, 1970, σσ. 94-203, ιδίως 155. Στην προσέγγιση του Χρ. Μαραζόπουλου «Η 'Εισαγωγή Λογικής' του Γεωργίου Σουγδουρή», Πρακτικά της Επιστημονικής Ημερίδας *«Η φιλοσοφία στα Γιάννινα 250 χρόνια από την έλευση του Ευγενίου Βούλγαρη στην πόλη μας»*, Γιάννινα 15 Δεκεμβρίου 1993, (Ιωάννινα 1995), 19-28, δε γίνεται αναφορά στα προβλήματα ανάπτυξης της διδασκαλίας της Λογικής από τους διανοητές του 18ου αιώνα, ούτε και ανάλυση του εκδοτικού εγχειρήματος των Καρατζά - Ψαλίδα. Πρβλ. Κ. Θ. Πέτσιος. «Η διδασκαλία της Λογικής κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού», στο: *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Νεοελληνικός Διαφωτισμός»* (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής), *ό.π.*, 351-378, ιδίως σσ. 353, 364, 375.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αντίληψη περί Λογικής από τους Βικ. Δαμοδό, Ευ. Βούλγαρη, Αθ. Ψαλίδα. Ειδικά ο τελευταίος αξιοποιεί την *Κριτική του Καθαρού Λόγου* και άλλες θέσεις του Εμμανουέλ Καντ, ενώ λίγο αργότερα (*Καλοκινήματα*, Βιέννη, 1795, σ. 11) χαρακτηρίζει το έργο του Γ. Σουγδουρή «λίαν σύντομον και ατελές»[23].

Ο εκδότης Ι. Καρατζάς και ο επιμελητής Αθ Ψαλίδας, σύμφωνα με την προσφώνησή τους προς τον «φιλόλογο αναγνώστη», την οποία προτάσσουν στην έκδοση, θεωρούν λειτουργική για τη σχολική πράξη και το επίπεδο σπουδών του ελληνικού 18ου αιώνα αυτή την ευσύνοπτη σύνθεση για θέματα λογικής. Πιστεύουν, υπό την επίδραση της «πεφωτισμένη, δεσποτείας» και του «ιωσηφινισμού», ότι μ' αυτή συμβάλλουν στον πλουτισμό «του γένους από επιστήμας και μαθήσεις (...) προς απόλαυσιν της ευδαιμονίας» και στην προσέγγιση «εις τα λοιπά μέρη της Φιλοσοφίας, δι' ων συντηρείται και διαφυλάττεται κάθε Δημοκρατία και Μοναρχία, και ακολούθως κάθε ανθρώπινος κοινωνία». Συνειδητά τάσσονται υπέρ της «μετακενώσεως» ευρωπαϊκών ιδεών και της πολυμορφίας των πηγών στη γνώση.

Στα πλαίσια μιας ευέλικτης εκδοτικής τακτικής εξεδόθησαν αντίτυπα της *Εισαγωγής Λογικής* με αφιερώσεις σε τρία διαφορετικά πρόσωπα, ίσως και για την άσκηση επιδράσεων σε διαφορετικούς τοπικούς και πνευματικούς κύκλους. Πρόκειται για τον έμπορο Ιωάννη Μαυρογορδάτο, τον λόγιο πρώην επίσκοπο Βελιγραδίου Διονύσιο Πόποβιτς από την Κοζάνη και τον λόγιο Ελευθέριο Μιχαήλ, αδελφό του επισκόπου Πλαταμώνος Διονυσίου, διώκτη του φιλοσοφικού έργου του λόγιου Χριστοδούλου Ευσταθίου Παμπλέκη. Από αυτούς ο Ιω. Μαυρογορδάτος συναντάται σε ορισμένους καταλόγους προεγγραφής συνδρομητών για την έκδοση βιβλίων της περιόδου αυτής. Ο Ν. Α. Βέης αναδημοσιεύει το πλήρες κείμενο της αφιέρωσης προς τον Ιωάννη Μαυρογορδάτο· προκύπτει ότι ο Ιω. Μαυρογορδάτος επιδίδεται σε εμπορικές δραστηριότητες: («τας δε υπερακοντίζεις, γράφουν, δια την μάθησιν ήτις αγκαλά και ταις πολλαίς του εμπορίου φροντίσι συμμέμικται, με όλον τούτο λάμπει περισσότερον των άλλων, οις μόνον η μάθησις ένεστι»). Αλλά ο ισχυρισμός του Ν. Α. Βέη, που βασίζεται σε στοιχεία που θεωρού-

23. Βλ. Βασίλειος Α. Κύρκος, «Immanuel Kant και Αθανάσιος Ψαλίδας. Προσεγγίσεις και επιδράσεις», στο: *Αφιέρωμα στον Ευάγγελο Π. Παπανούτσο*. Τόμος Α', Αθήνα, 1980, 249-280. Τη «δειλή έναρξη της μεταστροφής του Ψαλίδα» τοποθετεί λίγο πριν από τα *Καλοκινήματα* ο Παναγιώτης Νούτσος, «Ο νεαρός Ψαλίδας και η φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού», στον τόμο: *Νεοελληνική φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων*, Αθήνα, 1981, 67-101, ιδίως σ. 85. Κ. Θ. Πέτσιος, «Η διδασκαλία της Λογικής κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού», στο: *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Νεοελληνικός Διαφωτισμός»* (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής), *ό.π.*, 351-378, ιδίως σσ. 353, 364, 375. Του ιδίου, «Παρατηρήσεις...», *ό.π.*, σσ. 173-174, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νται σήμερα αμφίβολα και επιχειρεί να στηρίξει τη σχέση του Ρήγα με τον Αλέξανδρο Ιωάννη Μαυροκορδάτο (1754-1819) τον «Φιραρή», στη σελίδα 361 της μελέτης του, πιθανόν να παροδηγήσει τον αναγνώστη[24]. Ο Ελευθέριος ανέλαβε ανεπιτυχώς στα 1794 να εκδώσει τον αφορισμό που εξαπόλυσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά του θανόντος ήδη Χριστόδουλου Ευσταθίου-Παμπλέκη· κάτι που, τελικά, πραγματοποίησε ο Δημήτριος Π. Γοδβελάς (Βούδα 1800), ανηψιός του επισκόπου και του Ελευθερίου[25].

Συνεπής στις απόψεις του ο Καρατζάς προχώρησε στη μεταγλώττιση στην απλούστερη ελληνική γλώσσα του έργου *Πίναξ του Κέβητος* και μάλιστα σε μια αυτοτελή έκδοση. Στον πρόλογο της έκδοσης *Πίναξ του Κέβητος* προδήλως υιοθετείται και προβάλλεται από τον Ι. Καρατζά η κοινωνική ωφελιμότητα και αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ένας από τους κοινούς τόπους του Διαφωτισμού. Η αρνητική εμπειρία των μαθητών από τη σχολαστική αρχαιοπληξία και τη λατρεία της γραμματικής τον οδήγησε στη μεταγλώττιση του κειμένου στην ομιλουμένη γλώσσα, διότι πρωτίστως τον ενδιέφερε η κατανόηση του περιεχομένου και ο φωτισμός των μαθητών. Τολμηρό βήμα που μόλις στα πρόσφατα χρόνια νομιμοποιήθηκε από την Ελληνική Πολιτεία. Η ένθετη στο έντυπο χαλκογραφία αποτύπωνε το αλληγορικό φιλοσοφικό μήνυμα του *Πίνακα*. Αποτελούσε προσπάθεια για τη, με σημερινούς όρους, εποπτικοποίηση του περιεχομένου, ώστε να γνωρίσουν οι μαθητές τις αντιλήψεις της στωικής φιλοσοφίας που εκτίθενται στον *Πίνακα*.

Οι μαθητές καλούνται, μέσα από τον συνδυασμό ευρωπαϊκής παιδαγωγικής θεώρησης και εκσυγχρονισμένης διδακτικής πρακτικής που επιχειρεί να εξασφαλίσει η έκδοση του Καρατζά, να γνωρίσουν θέσεις και προτάσεις των στωικών φιλοσόφων σχετικά με τα ηθικά διλήμματα της ζωής, τη διαπλοκή τους με την πραγματική γνώση και με την αμφίβολη αξία

---

24. Βλ. Ν. Α. Βέης «Η συλλογή...», ιδίως εδώ σ. 354. Οι Γ. Γ. Λαδάς και Αθ. Δ. Χατζηδήμος παραθέτουν μικρό απόσπασμα από την προσφώνηση προς τον Ιω. Μαυρογορδάτο, χωρίς αναφορά στην ιδιότητά του, στην *Ελληνική Βιβλιογραφία*..., ό.π., σσ. 126-127. Ο Γιώργος Κεχαγιόγλου στη συστηματική μελέτη του αναφέρει για την αφιέρωση τα εξής: «αφιερώνοντάς το στον πρώην ηγεμόνα της Μολδαβίας Ιωάννη Μαυροκορδάτο τον 'Φιραρή'», αλλά είναι φανερό ότι πρόκειται για σύγχυση. Βλ. «Από τα *Έρωτος αποτελέσματα* του Ι. Καρατζά ως τον *Θέρσανδρο* του Ε. Φραγκούδη: στις απαρχές της Νεοελληνικής και της νεότερης κυπριακής πεζογραφίας», *Σημείο* 4 (1996), σσ. 115-136, ιδίως σ. 121, σημ. 7.

25. Βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Η σιωπή για τον Χριστόδουλο Παμπλέκη», *Τα Ιστορικά*, τχ. 4, Δεκ. 1985, 387-404, εδώ σ. 392. Ο Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 393, καταγράφει πληροφορία με την οποία φέρονται ο Αθ. Ψαλίδας και ο Ιωάννης Τατλίκαρης να κατατροπώνουν σε δημόσιες συζητήσεις τον Χριστόδουλο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των καθιερωμένων μαθήσεων (όσων συγκροτούν αυτό που αποκαλείται στο έργο «ψευδοπαιδεία»). Επίσης, προβάλλονται απόψεις για τις αρετές και την ευδαιμονική ύπαρξη ή την άγνοια, την αφροσύνη, τις κακίες και την κακοδαιμονία. Η διάχυση ιδεών του στωικισμού στα έργα φιλοσόφων των νεότερων χρόνων και ιδίως του γερμανικού Διαφωτισμού ανιχνεύεται και στη συμπλήρωση της έκδοσης του *Πίνακα* με το «γερμανικόν πλάσμα» (δηλαδή σύγγραμμα) άγνωστου προς το παρόν συγγραφέα που εκτυλίσσεται σε αρχαιοελληνικό φόντο.

Στο *Έρωτος αποτελέσματα* (σύνθεση τριών αφηγημάτων που με τεκμήρια ισχυρά πλέον αποδίδεται στον Ι. Καρατζά ή στη συνεργασία Καρατζά-Ψαλίδα)[26] συνταιριάζονται προσλήψεις της ηθικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού και νεοφανείς νοοτροπίες των αστικών κέντρων για τις ερωτικές σχέσεις των δύο φύλων με τα ενσωματωμένα στο αφηγηματικό υλικό προφορικά ή έντεχνα λαϊκά ερωτικά τραγούδια της Κύπρου, της Κωνσταντινούπολης, των Παραδουνάβιων περιοχών. Στα διηγήματα αυτά, που συνιστούν τα «πρώτα πρωτότυπα διηγήματα της Κυπριακής και της Νεοελληνικής λογοτεχνίας»[27], το απελευθερωτικό ηθικό μήνυμα, οι κοινωνικές αντιθέσεις και πραγματικότητες της καθημερινής ζωής ειδικά των πολυπολιτισμικών κοινωνιών στις οποίες ζει και δραστηριοποιείται ο Ελληνισμός του 18ου αιώνα, διαπερνούν και προσδιορίζουν το λογοτεχνικό μύθο· συμβαίνει το ίδιο ως ένα βαθμό και στις διασκευασμένες («ελευθέρα μετάφρασις») από τον Ρήγα διηγήσεις του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών* (από τον πρώτο τόμο της πολύτομης συλλογής διηγημάτων *Les Contemporaines* του Γάλλου Ρεστίφ ντε λα Μπρετόν), χωρίς όμως τον ενοφθαλμισμό τους στη νεο-

26. Βλ. εδώ τις σημειώσεις 7 και 8 και 16. Την εκτενέστατη βιβλιογραφία του θέματος συγκεντρώνει και επαναδιαπραγματεύεται ο Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», ιδίως σσ. 180-185· προσπάθεια η οποία κατατείνει στο συμπέρασμα ότι το έργο προκύπτει «ως αποτέλεσμα της συνεργασίας του Ψαλίδα με τον Καρατζά» (σ. 183).

27. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Από τα 'Έρωτος αποτελέσματα'...», ό.π., 115-136, ιδίως σ. 115. Ο συγγραφέας αποδίδει στο σύνολό του το έργο στον Ι. Καρατζά και διατυπώνει την άποψη αυτή σχετικά με τη σημασία του *ΕΑ* στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (και της τοπικής εκδοχής της στην Κύπρο) από το 1994 σε διάλεξη στη Λευκωσία, που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Κυπριακή πεζογραφία της εικοσαετίας 1974-1994: Τάσεις και σταθμοί» στον τόμο: Ν. Περιστιάνης-Γ.Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης. Η Κύπρος μετά το 1974*, Λευκωσία, εκδ. Intercollege, 1995, σσ. 247-248. Ωστόσο, συνεχώς επανέρχεται η μη συστηματική έως και ασαφής επίκληση των ευρωπαϊκών διαφωτιστικών προσανατολισμών που διαπερνούν τη σκέψη του / των συγγραφέα / έων του *ΕΑ*. Εκτός των προαναφερόμενων εργασιών, που βρίθουν τέτοιων γενικοτήτων, ως ένδειξη αναφέρω ότι προστίθενται στον αναζητούμενο «αναπροσδιορισμό των φιλοσοφικών θέσεων» του Ψαλίδα, στην προκείμενη περίπτωση, οι απόψεις που εκθέτει στη μυθιστορηματική σύνθεση. Βλ. Παναγιώτη Νούτσου, *Νεοελληνική φιλοσοφία*, ό.π., εδώ σημ. 23, ιδίως σσ. 87 και σ. 101, σημ. 199.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ελληνική «τοπικότητα»[28].

Στις τρεις ιστορίες του λογοτεχνήματος η απόρριψη ή η αποσιώπηση παραδοσιακών θεολογικών θέσεων συνοδεύεται από την αποκήρυξη του «χυδαίου» ηδονισμού. Τον «μελιφρόνα και γλυκύπικρον θεσμόν του Έρωτος» (*EAVitti* σ. 47) ο Καρατζάς υποτάσσει στο σκοπό της συντήρησης της φύσης. Στο «Προοίμιον», κείμενο προγραμματικό υπό μία έννοια, αλλά και στο περιεχόμενο του πεζογραφήματος *Έρωτος αποτελέσματα*, διακρίνονται απηχήσεις του γερμανικού Διαφωτισμού. Η ευδαιμονία, με προϋπόθεσή της τη μελέτη του φυσικού νόμου, απορρέει από μια ζωή που συμφωνεί με τη φύση και συνδέεται με μια συνεχή ηδονή ως αποτέλεσμα της τελειότητας και της αρετής· αλλά είναι αποδεκτή και η αποδοχή της «φιλαυτίας» (*EAVitti* σ. 49) ως κινητήριας δύναμης, σύμφωνα και με θέσεις της γαλλικής εμπειριστικής ηθικής φιλοσοφίας. Ο ερευνητής, εστιάζοντας την προσοχή στο πεδίο των ιδεών και των επεξεργασιών και όχι στην αισθητική πτυχή, τη λογοτεχνικότητα, τα τραγούδια ή και στις τεχνικές της αφήγησης, μπορεί να διαπιστώσει ότι στο έργο εκφράζεται η αποδοχή της νέας, εκκοσμικευμένης ηθικής φιλοσοφίας που αποδεσμεύεται από την προβληματική περί προπατορικού αμαρτήματος και ασκητικού δαμασμού του σώματος[29].

Αντίτυπο της έκδοσης *Ιερά Ιστορία της Παλαιάς και της Νέας Διαθήκης*, που ο Καρατζάς πραγματοποίησε στην καθομιλουμένη γλώσσα για σχολική χρήση, σύμφωνα με τον Andreas Graf, υπήρχε στη βιβλιοθήκη του Γεωργίου Ι. Ζαβίρα. Του εντύπου αυτού έργου έχει εντοπιστεί μόνο ένα αντίτυπο στη βιβλιοθήκη Γεωργίου Ζαβίρα. Η συνοπτική βιβλιογραφική περιγραφή του 1935 δεν τεκμηριώθηκε προς το παρόν με αυτοψία των σύγχρονων ερευνητών, λόγω των περιπετειών και μετακινήσεων των καταλοίπων της βιβλιοθήκης[30]. Μόνο η Όλγα Κατσιαρδή-Hering δημοσίευσε, με

---

28. Βλ. τις επισημάνσεις και την πρόσφατη βιβλιογραφία στου Henri Tonnet, «Επιδράσεις της γαλλικής λογοτεχνίας του 18ου αιώνα στην ελληνική πεζογραφία από τον Ρήγα και τον Στέφανο Δημητριάδη έως τον Γρηγόριο Παλαιολόγο», *Παρνασσός*, ΜΑ' (Ιαν.-Δεκ. 1999), 5-14, ιδίως σ. 7. Τις αντιστοιχίες με τις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες, με ταξύ άλλων σημαντικών διαπιστώσεων, αναζητά η Ίλια Χατζηπαναγιώτου στο *ΕΑ*, το οποίο θεωρεί «πρωτότυπο έργο» του Ι. Καρατζά και σπεύδει να το χαρακτηρίσει, «λόγω της παρουσίας των φαναριώτικων στιχουργημάτων, ως το πρώτο και μάλιστα επιτυχημένο επιστολιμαίο λογοτεχνικό έργο της νεοελληνικής γραμματείας», «Το Σχολείο...», *ό.π.*, 2001 σσ. 163, 164.

29. Για τη νέα ηθική βλ. Παναγιώτη Κονδύλη, «Το ηθικοφιλοσοφικό πρόβλημα», στον τόμο: *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, 151-174, ιδίως σ. 153.

30. Andreas Graf, *Κατάλογος της εν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα*, ό.π., σ. 25. Ο πλήρης κατάλογος που είχε συντάξει ο Γ. Ι. Ζαβίρας θεωρείται χαμένος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βάση τον κατάλογο των κατασχεθέντων βιβλίων του Καρατζά με αρ. 30 και 31, ότι στα χέρια του οι αυστριακές αρχές εντόπισαν 89 δεμένα και 287 άδετα αντίτυπα αυτής της έκδοσης. Η ίδια, σχολιάζοντας την πιθανότητα εκπόνησης ενός εκδοτικού σχολικού ή επιμορφωτικού προγράμματος από τον Ι. Καρατζά, επισημαίνει μεταξύ άλλων και την κατοχή της ομότιτλης έκδοσης του Δημ. Μαυρουδή με αρ. 35 (1787 στην Πέστη)· εντάσσει σ' αυτό το πρόγραμμα «τη συγγραφή από τον ίδιο τον Καρατζά άλλης *Ιστορίας της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης* το 1795»[31].

Ωστόσο, απομένει να προσεχθεί η υπόδειξη του Κωνσταντίνου Σάθα[32] ότι τα αρχικά του Γ.Ζ. που υπογράφει τον πρόλογο της έκδοσης του Δ. Μαυρουδή (1787) παραπέμπουν στον Γεώργιο Ζαβίρα. Κι έτσι, αν συνδυασθεί με την πληροφορία που ο ίδιος ο Γ. Ζαβίρας παρέχει στο (αυτοβιογραφικό) σημείωμα στο έργο του *Νέα Ελλάς*, ίσως είναι μάλλον ορθότερο να αποδεχθούμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια επανέκδοση σε απλούστερη γλώσσα ενός έργου μεταφρασμένου από τον Γ. Ζαβίρα, την οποία έχει επιμεληθεί ο Καρατζάς, και όχι σε νέα συγγραφή. Ο Ζαβίρας γράφει στον κατάλογο των δεκαεννιά «μεταφρασθέντων» από τον ίδιο έργων, χωρίς να δηλώνει τον συγγραφέα του έργου: «ιστ'. Ιερά ιστορία της παλαιάς και νέας Διαθήκης εις χρήσιν των αρχαρίων νέων τύποις εξεδόθη εν Πέστα τω έτει 1787· έπειτα εν Βιέννη τω έτει 17... ύστερον πάλιν εν Πέστα ή Βούδα τω έτει 17... και αύθις εν Βιέννη τω έτει...»[33]. Λόγοι που σχετίζονται με τα επακολουθήσαντα γεγονότα δεν επέτρεψαν τη συμπλήρωση των χρονολογιών έκδοσης από τον Γ. Ι. Ζαβίρα.

Συγχρόνως με την αναγγελία της έκδοσης *Πίναξ Κέβητος*, ο F. K. Alter στο περιοδικό προσθέτει στα γερμανικά: «Ο Ιωάννης Καρατζάς, που κατάγεται από τη Λευκωσία της Κύπρου, εφιλοπόνησε, επίσης, μία *Ελληνική Καλλιγραφία*, και την εξέδωσε στη Βιέννη το 1796, σε μικρό 4ο, σε 7 χαλκογραφίες. Αυτές εγχάραξε ο Junker στη Βιέννη». Πράγματι, στα κατασχεθέντα με αριθμό 37 καταγράφονται 7 «πίνακες χαραγμένοι σε χαλ-

---

Βλ. σχετικά Καίτης Αργυροκαστρίτου-Χατζή, «Τα ελληνικά αρχεία της Ουγγαρίας και ο Δημήτρης Χατζής», στο: *Δημήτρη Χατζή, Άπειρος Νόστος*, Πάτρα, Δήμος Πατρέων, 1995, σσ. 9-30, όπου και η ανακοίνωση της ύπαρξης συστηματικού ανέκδοτου καταλόγου που είχε συντάξει ο Δημήτρης Χατζής για τα βιβλία του Γ. Ι. Ζαβίρα, ιδίως σσ. 20-26, 29.

31. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, ό.π., 1992, σσ. 213-214.

32. Κωνσταντίνος Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία· Βιογραφίαι των εν τοις Γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήναι, 1868, σ. 541. Βλ. και Όλγα Κατσιαρδή-Hering, ό.π., σ. 226, σημ. 28.

33. Γεωργίου Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς*..., ό.π., 1972, σ. 250. Βλ. πιο κάτω τις επισημάνσεις σχετικά με τη «σιωπή» του Γ. Ζαβίρα για τον Ι. Καρατζά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κό» για ελληνική καλλιγραφία[34].

Η ημερολογιακή έκδοση ποικίλου ψυχαγωγικού περιεχομένου, που ως είδος αναγνώσματος γνώριζε τότε σημαντική διάδοση και είχε εκτυπωθεί στη Βουδαπέστη στα τέλη του 1797, δεν έχει βρεθεί· το περιεχόμενο του έργου παραμένει αδιερεύνητο, αλλά πλέον δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πιθανή απλώς, αλλά ως σχεδόν βέβαιη έκδοση του Ι. Καρατζά, διότι στα χέρια του κατασχέθηκαν 174 *Ημερολόγια* του 1798 (15 δεμένα και 159 άδετα).

Στην επιστολή της 28ης Δεκεμβρίου 1796, στην οποία κατονομάζει ο F. K. Alter τον Ι. Καρατζά ως συγγραφέα του έργου *Έρωτος αποτελέσματα*, προηγείται η αναγγελία: «Εκτυπώνεται από τη χήρα του θανόντος Έλληνα τυπογράφου Βενδότη μικρή διατριβή στην ελληνική με τίτλο: «Ιωσήφ Πέτζελ διατριβή και επίκριση περί της ελληνικής και τινών άλλων γλωσσών, μεταφρασθείσα παρά Γεωργίου Ιωάννου Ζαβίρα του Σιατιστέως (...)». Εκδότης είναι ο κ. Ιωάννης Καρατζάς, Έλληνας από την Κύπρο, ο οποίος έχει ήδη εκδώσει ποικίλα»[35]. Τα αντίτυπα της έκδοσης, αν αυτή ολοκληρώθηκε, πιθανώς κατασχέθηκαν από την αστυνομία. Άλλη πληροφορία για την εξακρίβωση της τύχης του έργου και την ανάσχεση της έκδοσης δε διαθέτουμε. Μόνο για το ίδιο το χειρόγραφο έργο σημειώνει ο Γ. Ζαβίρας, ασφαλώς ενωρίτερα από την αναγγελία, στον πίνακα των «μεταφρασθέντων» από τον ίδιο: «ιζ'. Διατριβή περί της Ελληνικής και ετέρων τινών γλωσσών, συγγραφείσα παρά Ιωσήφου του Πέτζελι, και εκ της ουγκαρικής εις την απλοελληνικήν ημών διάλεκτον μεταφρασθείσα. Χειρόγρ:». Ο Τ. Γριτσόπουλος, ακολουθώντας μάλλον τον A. Horvàth, αναφέρει ότι «το έργο δεν περιεσώθη», ενώ παραθέτει και ορισμένα βιογραφικά στοιχεία για τον Ούγγρο ιερέα και συγγραφέα Ι. Πέτζελι (Péczeli), που προέκρινε ως αναγκαία και για το ουγγρικό έθνος τη μεταφορά γνώσεων από των αρχαίων Ελλήνων και άλλων λαών τις πολιτισμικές δομές[36].

Στα 1798 βρέθηκαν στην κατοχή του Ι. Καρατζά και κατασχέθηκαν πολυάριθμα έντυπα, εποπτικά, εκπαιδευτικά, καθώς και άλλο υλικό. Ενάμιση χρόνο μετά, καταγράφτηκαν με εντολή του αστυνομικού διευθυντή της Βουδαπέστης von Püchler -τον Μάρτιο του 1800- και συνεργάστηκαν στον έλεγχο και την καταγραφή η διεύθυνση του πανεπιστημιακού τυπογραφείου της Βούδας και ο λογοκριτής ελληνικών βιβλίων R.D. Ragazzi, γνωστός από

34. Βλ. εδώ σημείωση 18 με αναφορά στην κριτική του F. K. Alter, *A.LA.* 1800, στ. 336 και την υπόμνηση του Α. Δάρδα, *ό.π.*, σ. 115. Επίσης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, 1992, σ. 223.

35. F. K. Alter, *Allgemeiner Literarischer Anzeiger*, 20ης Απριλίου 1797 (Halle), έτος Β', τχ. 47, 1797, στ. 504, επιστολή από 28 Δεκ. 1796.

36. Γεωργίου Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς...*, ό.π., 1972, σ. 250. Βλ. και την απόδοση θέσεων του A. Horvàth, *ό.π.*, σ. 41, από τον Τ. Γριτσόπουλο στην Εισαγωγή, σσ. XXX.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη σύλληψη του Καρατζά. Τα κατασχεθέντα βιβλία, χαρτικά και εποπτικά υλικά εκποιήθηκαν σε πλειστηριασμό τον Σεπτέμβριο του 1800. Σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητα του Ιωάννη Καρατζά και τον «πνευματικό του άξονα»[37] παρέχονται από την έκθεση της 11 Οκτωβρίου 1800, που συνέταξε ο αστυνομικός διευθυντής της Βουδαπέστης Joseph Freiherr von Püchler. Σ' αυτήν περιέχεται και ο κατάλογος των καταλοίπων του Καρατζά, ο οποίος παρέχει πολύτιμες ενδείξεις για ένα μέρος της βιβλιοθήκης του με σαράντα δύο τίτλους και 685 συνολικά δεμένους και άδετους τόμους. Από αυτούς οι τριάντα δύο αφορούν αυτοτελή έντυπα (δεμένα και άδετα), ένα χειρόγραφο μαθηματάριο, δύο τίτλους με χαλκογραφίες, δύο τίτλους με χάρτες και δύο με χαρτική ύλη καλλιγραφίας. Τα πολλαπλά αντίτυπα που καταγράφονται βεβαιώνουν τις επιχειρηματικές κινήσεις ενός εκδότη και εμπόρου σχολικών κυρίως βιβλίων, ίσως και τις επιδόσεις του ως (ιδιωτικού) δασκάλου στις ελληνικές παροικίες της Κεντρικής Ευρώπης· έτσι, αποδεικνύεται η παράλληλη δραστηριοποίησή του και όχι η αποκλειστική ενασχόληση με την ευθύνη για τις βασικές ανάγκες του ναού της Ελληνικής Κοινότητας της Πέστης ως "κανδηλανάπτης" στα 1797.

Ο κατάλογος που διαβιβάστηκε στον Τοποτηρητή της Ουγγαρίας, εκτός από τα 376 αντίτυπα της *Ιεράς Ιστορίας Παλαιάς και Νέας Διαθήκης* και τα 174 του *Ημερολογίου του 1798*, περιείχε, επίσης, από την *Εισαγωγή Λογικής* εικοσιτέσσερα δεμένα αντίτυπα, από τον *Πίνακα του Κέβητος* τρία δεμένα και τριάντα ένα άδετα, μαζί και δώδεκα συνοδευτικές ένθετες χαλκογραφίες, ενώ από το *Έρωτος αποτελέσματα* μόνο ένα δεμένο αντίτυπο. Προκύπτουν, εκτός όλων των άλλων, ενδείξεις που επιτρέπουν να αναλυθούν αποτελεσματικότερα οι πνευματικές επιδόσεις του νεαρού Κυπρίου λογίου. Ιδιαιτέρως εξέχουσες πληροφορίες για τους ερευνητές απορρέουν από την πιστοποίηση της ύπαρξης μιας συγκροτημένης βιβλιοθήκης με ευάριθμα έντυπα που είχε στην κατοχή του, όταν συνελήφθη, η οποία και χαρακτηρίζεται από τη σύγχρονη έρευνα ως «μέσου τύπου βιβλιοθήκη του Ιωάννη Καρατζά», με βάση τον αριθμό και το περιεχόμενο των βιβλίων, χρηστική παρά συλλεκτική στη μορφή της[38]. Είναι, επιπλέον, γνωστό ότι οι αυστριακές αρχές κατέστρεψαν «ό,τι ήταν επικίνδυνο» και τα υπόλοιπα δόθηκαν για πλειστηριασμό, ενώ ενδεχομένως από το 1799 οι συγγενείς του είχαν παραλάβει ορισμένα βιβλία του («εξαιρέσει του υπόπτου βιβλίου *Ανάχαρσις*»)

37. Η Όλγα Κατσιαρδή-Hering, παρουσιάζει αναλυτικά το αρχειακό υλικό και ασχολείται κυρίως με τα ιστορικά και οικονομικά προβλήματα που προκύπτουν από αυτό, στην προαναφερθείσα μελέτη (1992). Σχόλια για το δημοσίευμά της βλ. στου Γ. Κεχαγιόγλου, «Από τα "Έρωτος..."», 1996, 120, σημ. 7 και σ. 122, σημ. 8.

38. Όλγα Κατσαρδή-Hering, *ό.π.*, σσ. 210, 212.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μαζί με άλλα προσωπικά του είδη[39].

Αναξιοποίητα μαζί και νέα δεδομένα και αιτούμενα της έρευνας

1. Πολυετείς αρχειακές έρευνες καταξιωμένων ικανότερων ερευνητών, όπως και οι ελάχιστες δικές μου αναζητήσεις, σε βιβλιοθήκες και αρχεία της Κύπρου, δεν απέδωσαν προς το παρόν νέα στοιχεία για τον ίδιο τον Ι. Καρατζά, για έργα χειρόγραφα δικά του ή τυπωμένα από αυτόν, αλλά ούτε και ένα αυτόγραφο σημείωμα. Στις υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί μπορεί να προστεθεί και αυτή που συνδέει το καταγραφέν χειρόγραφο μαθηματάριο με ελληνική γλωσσική ύλη (αρ. 17, «Exercitia scolastica Griechisch ein Manuscript in Leder gebunden») με την προσωπική συγγραφική δραστηριότητα του Καρατζά· δραστηριότητα από την οποία, σε τελευταία ανάλυση, αν αφαιρεθούν οι φροντίδες της μετάφρασης ή της διασκευής, του σχολιασμού, της επιμέλειας, των εκδοτικών καθηκόντων στις οκτώ εκδοτικές του πρωτοβουλίες, προκύπτουν ως προσωπικό δημιουργικό παράγωγο ο πρόλογος του *Πίνακος* (έως τώρα δεν έχει αποδεδειγμένα αποδοθεί στον Αθ. Ψαλίδα), το *Προοίμιο* και μέρος - ή το σύνολο - των τριών ιστοριών του *ΕΑ* (για τις οποίες διαρκώς προβάλλονται ενστάσεις από όσους αποδίδουν όχι πάντα με αποδείξεις, την πατρότητα του έργου στον Ψαλίδα).

2. Συγκεκριμένες πληροφορίες και αποδείξεις, τόσο για την οικογένειά του στην Κύπρο όσο και για τους συγγενείς του που κινούνται στον ελληνισμό της Διασποράς στη Βιέννη και στην Ουγγαρία, δεν υφίστανται προς το παρόν. Θεωρείται ορθή, λόγω της υπηρεσιακής τυπικότητας με την οποία διεκπεραίωνε η αυστριακή αστυνομία τις υποθέσεις της, η αναφορά σε «κληρονόμους» του Καρατζά και (όχι μόνο σε αυτούς) του Τουρούντζια (έγγραφη απάντηση από τη Βιέννη 26 Μαΐου 1799 στην ανεύρετη αίτηση των συγγενών από Βουδαπέστη)[40]. Δεύτερο έγγραφο το οποίο σχετίζεται με την παρουσία των συγγενών του Καρατζά είναι η απόφαση του Τοποτηρητή Ουγγαρίας για την κατάθεση των εισπράξεων από τον μεταθανάτιο πλειστηριασμό των βιβλίων του στο Δημόσιο Ταμείο της Πέστης, ώστε να μπορούν να τα εισπράξουν οι νόμιμοι κληρονόμοι του[41]. Η έρευνα δεν κόμισε στοιχεία

39. Γεώργιος Λάιος, «Οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι σύντροφοι του Ρήγα. Ανέκδοτα έγγραφα από τα αρχεία της Βιέννης», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* 21 (1957), 202-270, ιδίως σ. 214. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, σσ. 206-207.

40. Γ. Λάιος, «Οι αδελφοί Μαρκίδες...», *ό.π.*, σ. 214. Όλγα Κατσιαρδή, *ό.π.*, σσ. 206-207.

41. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, σσ. 205-206. Υπενθυμίζω, χωρίς να συσχετίζω άμεσα την παρουσία του με τον Καρατζά, παρά μόνο διότι κινούνται σε γειτνιάζοντα πε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για τη ν απόληξη του θέματος. Βεβαίως το επίθετο Καρατζά που στην Κύπρο φέρουν και σήμερα αρκετές οικογένειες, συναντάται σε λιγοστούς συνδρομητές για την έκδοση κυπριακών βιβλίων έως τις αρχές του 20ου αιώνα.

3. Η αξιοποίηση του αρχειακού και άλλου διασωθέντος υλικού δεν έχει προχωρήσει συστηματικά, αφού δεν εκδηλώνεται και το ανάλογο ενδιαφέρον συγκεκριμένων επιστημονικών φορέων. Οι εκδόσεις του Ι. Καρατζά που υπήρχαν στη βιβλιοθήκη του Γεωργίου Ζαβίρα και σε άλλες βιβλιοθήκες, τουλάχιστον της Βουδαπέστης, χάθηκαν ή διεσπάρησαν[42]. Οι ιστορικές περιπέτειες των συσσωματώσεων των ελληνικών εντύπων, ιδιαίτερα της Βιβλιοθήκης Γ. Ζαβίρα, στερούν από τους ερευνητές τη δυνατότητα εντοπισμού των αντιτύπων. Αλλά δεν είναι ακατόρθωτο τώρα να αναζητηθούν ακόμη και μικροταινίες από τη Βιβλιοθήκη του Κεσκεμέτ στην Ουγγαρία, όπως και αρχειακό υλικό από τα Αρχεία της Βουδαπέστης και της Βιέννης.

4. Σημαντικά στοιχεία για το εκδοτικό έργο, την αποδοχή του και την εν γένει πνευματική δραστηριότητα του Ιωάννη Καρατζά και του «πολιτικοφιλολογικού κύκλου» του Ρήγα προκύπτουν από αποδελτιώσεις περιοδικών της εποχής. Στις *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (Jena 1796, τόμος Γ', σσ. 1757-1760) ο κλασικός φιλόλογος και καθηγητής της ρητορικής Christian Gottlob Heyne (1729-1812) δημοσιεύει ανώνυμη κριτική του *Έρωτος αποτελέσματα*· από τη γραφίδα του προκύπτουν, επίσης, η κριτική που προηγείται αυτής για τη μεταφρασμένη *Γαλάτεια* του Florian, που την εξέδωσε το 1796 ο Αντώνιος Κορωνιός, συνεργάτης του Ρήγα και η βιβλιοκριτική της *Εισαγωγής Λογικής* του Γ. Σουγδουρή, που εξέδωσε ο Ι. Καρατζάς[43]. Επίσης, συχνά επανέρχεται η έρευνα στον

ριβάλλοντα, ότι ο Κύπριος λόγιος αρχιμανδρίτης Κυπριανός διακονεί τον ναό του Αγίου Νικολάου της Τεργέστης από τις 13 Απριλίου 1794 έως την παραίτηση για προσωπικούς λόγους στις 9 Αυγούστου 1798, ενώ στην ίδια πόλη κινείται με εμπορικές και εκδοτικές δραστηριότητες ο Κύπριος Χριστόφορος Κουνιάλης από τη δεκαετία του 1790. Βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης*, Αθήνα 1984 -για τον Κυπριανό: τ. Α', σ. 151, 158 και τ. Β', σσ. 604· για τον Χρ. Κουνιάλη: τ. Α', σσ. 161, 183, τ. Β', σ. 299. Βλ., επίσης, Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή...*, *ό.π.*, σσ. 174-176 και 169-170.

42. Για τις επίπονες αλλά ανολοκλήρωτες προσπάθειες του Δημήτρη Χατζή για τη διάσωση της βιβλιοθήκης του Γεωργίου Ζαβίρα και την έκδοση ενός νέου καταλόγου αυτής βλ. Καίτης Αργυροκαστρίτου-Χατζή, «Τα ελληνικά αρχεία...», *ό.π.*, 1995, σσ. 9-30 εδώ σημ. 30.

43. Βλ. Ν. Α. Βέης, *ό.π.*, 1970, σσ. 351, 353. Ίλια Χατζηπαναγιώτη, «Το Σχολείο...», *ό.π.*, 2001, εδώ σσ. 145-146, σημ. 7. Επίσης, Μαρία Στασινοπούλου, «Ειδήσεις για το ελληνικό βιβλίο στο γερμανόφωνο περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα», *Μνήμων* 12 (1989), 117-148, ιδίως σσ. 131, 132, 134 και βιογραφικά στη σ. 141.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ελληνιστή συνεργάτη πλειάδας περιοδικών εντύπων της Βιέννης, της Ιένας, της Χάλλης, Franz Karl Alter (1741-1804), πρώην Ιησουΐτη, επόπτη της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης και λέκτορα της Διπλωματικής στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, για τις πολλές δημοσιεύσεις του γύρω από ελληνικές εκδόσεις. Σε τεύχος του 1797 γίνεται αναφορά, μεταξύ άλλων, στις εκδόσεις του Ρήγα Βελεστινλή *Περιήγηση Νέου Αναχάρσιδος, Φυσικής Απάνθισμα, Επιπεδογραφία Κωνσταντινουπόλεως, Χάρτα της Ελλάδος*, για να επανέλθει αναλυτικά σε τεύχος του 1801 στο Ρήγα και στην έκδοση του *Ανάχαρση*. Ο Alter απασχόλησε τη σύγχρονη έρευνα ιδίως με τη βιβλιοκρισία του, στο *Algemeiner Litterarischer Anzeiger* της 20ης Απριλίου 1797 (Halle, έτος Β', τχ. 47, επιστολή 28 Δεκεμβρίου 1796 από τη Βιέννη), για το *Ἔρωτος αποτελέσματα*· με βάση αυτή εισήλθε σε μια νέα φάση η συζήτηση για την πατρότητα του έργου και την ταυτότητα του δημιουργού ή των δημιουργών[44].

Στην ίδια κριτική παρουσίαση ο Alter παραπέμπει στο ανώνυμο δημοσίευμα του Ch. G. Heyne, ενώ συγχρόνως αναγγέλλει (στήλη 504) ότι εκτυπώνεται στο τυπογραφείο του (θανόντος) Βεντότη από τον εκδότη Ιω. Καρατζά το (μη κυκλοφορήσαν τελικώς) έργο του Ιωσήφ Πέτζελ «διατριβή και επίκριση περί της ελληνικής και τινών άλλων γλωσσών» σε μετάφραση του Γεωργίου Ιωάννου Ζαβίρα[45]. Στο ίδιο έντυπο, και μάλιστα μετά τη δολοφονία του Καρατζά, έχει δημοσιεύσει ο Alter (1800, στ. 336) σημείωμα σχετικό με τις εκδόσεις του *Πίνακα του Κέβητος* (Βιέννη 1792) και της *Ελληνικής Καλλιγραφίας* (Βιέννη 1796).

5. Υπολείπεται η συστηματική και εξαντλητική έρευνα σε έντυπες και αρχειακές ευρωπαϊκές πηγές, σε ορισμένες από τις οποίες η έρευνα έχει αποφέρει στοιχεία για τον Ι. Καρατζά. Μερικώς αυτό ισχύει και για τη συστηματική έρευνα σε καταλόγους συνδρομητών των ελληνικών εκδόσεων. Οι κατάλογοι με τα ονόματα αυτών που προεγγράφονται και ενισχύουν την έκδοση ελληνικών έργων της προεπαναστατικής περιόδου[46], παρέχουν ενδείξεις ισχυρές περί προσώπων, πολιτισμικών ανακατατάξεων, ιδεολογικών τάσεων,

---

44. Γεώργιος Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* 14 (1960), 231-312, για τον Ἄλτερ σσ. 243, 292, 293-296, 300, 301-303. Ἔνη Βέη-Σεφερλή, *ό.π.*, σσ. 345-347, εδώ σημ. 4. Hans Eideneier, «Ο συγγραφέας...», *ό.π.*, 1994, εδώ σημ. 7. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», *ό.π.*, σ. 185.

45. Το έργο αυτό ο Γ. Ζαβίρας παραθέτει δέκατο έβδομο στον πίνακα των μεταφρασμένων από τον ίδιο έργων, αλλά ως χειρόγραφο. Βλ. σχετική βιβλιογραφία εδώ σημ. 35 και 36.

46. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-φυλλάδια.* Τόμος πρώτος 1801-1818. Βιβλιολογικό Εργαστήρι. ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, σσ. μστ'-νστ'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοινωνικών συσσωματώσεων και δράσεων, αλλά όχι ασφαλή απόδειξη. Αναφορικά με τους καταλόγους αυτούς πρόσθετα προβλήματα στον ερευνητή προκαλεί η κατηγορία των έργων που εκτυπώθηκαν αρκετά χρόνια μετά την έκδοση της αγγελίας προεγγραφής συνδρομητών, όπως, για παράδειγμα, το *Αναστασιματάριον Νέον* του 1840[47] στο οποίο καταχωρείται ως συνδρομητής ο δολοφονημένος το 1831, κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας! Ως προς αυτή την κατηγορία εκδόσεων, προβληματισμούς δημιουργεί ο εντοπισμός στην έκδοση Φραγκίσκου Σοαυΐου *Στοιχεία Λογικής, Μεταφυσικής και Ηθικής. Μεταφρασθέντα παρά Γρηγορίου Ιεροδιακόνου Κωνσταντά*, που εκδόθηκε το 1804 (τομ. Δ', Βενετία, σσ. 367), αλλά ξεχωριστά από τους πολλούς προεγγραφέντες συνδρομητές της φαναριώτικης οικογένειας των ηγεμόνων Καρατζά, του μη τιτλούχου, όπως εμφανίζεται, συνδρομητή Ιωάννη Καρατζά, ο οποίος ταξινομείται στον κατάλογο με τους συνδρομητές από την Κωνσταντινούπολη έξι χρόνια μετά τη δολοφονία του Ι. Καρατζά[48].

Πρόκειται για μετάφραση των *Instituzioni di Logica, Metafisica et Etica* του Francesco Soave. Ο συνδρομητής αυτός ενδεχομένως, σε πρώτη ανάγνωση, συσχετισθεί ή και ταυτισθεί με τον Κύπριο λόγιο αγωνιστή, αν συνυπολογισθούν στοιχεία όπως είναι οι επαφές Ι. Καρατζά και Γρηγορίου Κωνσταντά ή οι αρχικές προθέσεις των συντελεστών της έκδοσης, για να εκδοθεί το έργο στη Βιέννη. Ωστόσο, πρόσφατα ερευνητικά πορίσματα δεν επιτρέπουν τη δημιουργία εντυπώσεων: ο Φίλιππος Ηλιού ξεκαθαρίζει ότι η έντυπη *Είδησις* σε (λανθάνον) μονόφυλλο, υπογραμμένη από τον Ἄνθιμο Γαζή κυκλοφόρησε με χρονολογία 10 Ιουλίου 1801. Το στοιχείο αυτό και η αναδημοσίευση της πρόσκλησης για εγγραφή συνδρομητών από τον Φραγκίσκο Ἄλτερ στο *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* (τχ. 167, 9 Νοεμ. 1801) αρκούν, για να θεωρηθεί ότι δεν ταυτίζεται ο συνδρομητής αυτός με τον Ιωάννη Καρατζά τον Κύπριο.

6. Φαίνεται από τα πράγματα, ωστόσο, ότι ο Κύπριος λόγιος και ο «Ιωάννης Καρατζάς», όπως ακριβώς καταγράφεται ως συνδρομητής στο φιλοσοφικό βιβλίο του Αθ. Ψαλίδα, *Αληθής ευδαιμονία*, είναι το ίδιο πρόσωπο. Χρονικά, γεωγραφικά στοιχεία, τυπογραφικές συνεργασίες και φιλικά ή πνευματικά περιβάλλοντα συνηγορούν σ' αυτήν την ταύτιση. Η εκτύπωση της *Αληθούς Ευδαιμονίας* άρχισε στα τέλη του 1790. Ο πρόλογος του έργου φέρει ημερομηνία 18 Απριλίου 1791, ενώ σώθηκε μονόφυλλο της «Ειδήσεως» για προεγγραφή, με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1791· το πρωτο-

---

47. Δημήτριος Σ. Γκίνης - Βαλέριος Γ. Μέξας, *Ελληνική βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 2, Αθήναι, 1941, αρ. 3259.

48. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, *ό.π.*, σ. 118, αρ. *1804.72.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ανέφερε ο Γ. Λάιος στα 1967 και από τον Λέανδρο Βρανούση «βρέθηκε παρένθετο σε δύο φύλλα της *Εφημερίδος* του 1791»[49]. Η προεγγραφή, λοιπόν, αποτελεί ένδειξη έως και επιβεβαίωση των φιλοσοφικών ενδιαφερόντων του Ιω. Καρατζά ή έστω ανησυχιών που αναπτύσσει αυτός, όπως και της, με έναν ορισμένο τρόπο, παρουσίας του στη Βιέννη αλλά και των επαφών με τον Ψαλίδα προ του 1792.

Όμως, ιχνηλατώντας την παρουσία του Ιω. Καρατζά το 1790 στη Βιέννη (ή του περάσματος από αυτήν), αναπόφευκτα τη συσχετίζουμε με το πρώτο ταξίδι του Ρήγα Βελεστινλή, στη διάρκεια του οποίου στο Τυπογραφείο Ιωσήπου του Βαουμαϊστέρου ο Ρήγας εκτύπωσε το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και γνωρίστηκε με τον Ψαλίδα στις εργασίες εκτύπωσης της *Αληθούς ευδαιμονίας* του[50]. Ο Ρήγας ταξίδευε τότε στην αυστριακή πρωτεύουσα ως συνοδός του σερδάρη Χριστόδουλου Κιρλιάνου, βαρώνου του Λανγγενφέλδ· στου ταξιδιού αυτού την παράμετρο τη σχετική με τη μεταγενέστερη διένεξη Ρήγα-Κιρλιάνου για τη μη καταβολή δεδουλευμένων, απρόσμενα ενεπλάκη και ο Αθ. Ψαλίδας ως μάρτυρας που βεβαιώνει στις 9 Σεπτεμβρίου 1794 την πιστότητα δύο αντιγράφων από κατάστιχα των εξόδων των Ρήγα και Κιρλιάνου[51]. Ο Ν. Α. Βέης αναφερόμενος στο ταξίδι και τη συνεργασία του Ρήγα με τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, βαρώνο του Λανγγενφέλδ, πιθανολογεί την έναρξη της γνωριμίας Καρατζά - Ρήγα κατά την πρώτη διαμονή του Ρήγα στη Βιέννη το 1790, όταν ο Ρήγας καταγίνεται με την έκδοση των έργων *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και *Φυσικής απάνθισμα*. Ο ερευνωστόσο, καταγράφει την απουσία «ρητής μαρτυρίας, ότι ο Ιω. Καρατζάς νητής, ευρίσκετο ήδη τω 1790 εν Βιέννη»[52]. Τα νεότερα δεδομένα κάνουν πιο ισχυρή την πιθανότητα τυπικής ή ουσιαστικής επαφής και γνωριμίας Ρήγα-Καρατζά, χωρίς όμως βιαστικές βεβαιότητες.

7. Για τους 114 Έλληνες και ξένους συνδρομητές της *Αληθούς ευδαιμονίας*[53] που κινούνται μεταξύ Βιέννης, Πέστης, Ραάβ (Γιούρι), Τεμεσβά-

---

49. Βλ. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», ό.π., 2003, εδώ σ. 169. Από την πλούσια βιβλιογραφία, βλ. ιδίως Λέανδρος Βρανούσης, *Εφημερίς...*, ό.π., σ. 953, εδώ σημ. 8.

50. Βλ. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», ό.π., σ. 194, όπου και η πρόσφατη βιβλιογραφία.

51. Συγκέντρωση στοιχείων και βιβλιογραφίας από τον Νέστορα Καμαριανό, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Αθ. Ε. Καραθανάσης, Αθήνα έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 1999. Τα έγγραφα από το Αρχείο Αυστριακού Προξενείου στο Βουκουρέστι στις σσ. 39-46.

52. Ν. Α. Βέης, *ό.π.*, 1970, σσ. 356-357. Νέστωρ Καμαριανός, *ό.π.*, σσ. 30-48. Κ. Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις...», ό.π., σ. 198.

53. Φ. Ηλιού, «Βιβλία με συνδρομητές. Ι. Τα χρόνια του Διαφωτισμού (1749-1821)», *Ο Ερανιστής* 12 (1975), 101-179, ιδίως σσ. 121-122, σημ. 1, αλφαβητική τάξη με βαφτι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρ(ι) μπορούν να καταγραφούν οι ακόλουθες διαπιστώσεις, υποβοηθητικές της έρευνας σε σχέση με τη ζωή του Καρατζά και με τις διασυνδέσεις του.

α) Τουλάχιστον δεκαοκτώ Έλληνες ανευρίσκονται και σε άλλες συνδρομές εκδόσεων, ενεργοί και συμμέτοχοι σ' αυτή τη σημαντικότατη πνευματική εκδήλωση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Περιλαμβάνονται οι λόγιοι: ιεροδιάκονος Γρηγόριος Δημητριεύς (Κωνσταντάς) Γεώργιος Ζαβίρας, Κωνσταντίνος Κουσκουρούλης, Μανασσής Ηλιάδης, Δημήτριος Μαυρουδής, Ιωάννης Δάρβαρις, ο Σιατιστηνός δάσκαλος Ιωάννης Τουρούντζιας, ο γιατρός συγγραφέας Ιωάννης Νικολίδης.

β) Διαπιστώνεται μια πολύμορφη συνεργασία ορισμένων από αυτούς με το περιβάλλον του Ρήγα, του Καρατζά, του Ψαλίδα. Αναλυτικότερα: στο εμπόριο βιβλίων με τον Ψαλίδα συνεργάζονται αργότερα ο Ιω. Καρατζάς, ο Θέμελης Χρίστου και η Συντροφιά του. Θυμίζω ότι αυτό συμβαίνει και με τον (μετέπειτα εθνομάρτυρα) Ευστράτιο Αργέντη. Επίσης, του Ρήγα συνεργάτες και συγκατηγορούμενοι, όπως και ορισμένων από αυτούς συγχωριανοί και συγγενείς, εντοπίζονται στον κατάλογο. Αφενός, οι Ιω. Καρατζάς, Γεώργιος Θεοχάρης, Κωνσταντίνος Δούκα Χατζημιχαήλ, Ιωάννης Τουρούντζιας[54].

γ) Αφετέρου, των συνδρομητών Δημήτρη Μαυρουδή και (του αυστριακού πανεπιστημιακού) Φρ. Μετζβούργ εμπορεύεται αντίστοιχα ο Καρατζάς τις εκδόσεις *Εισαγωγή στην Παλαιά και Νέα Διαθήκη* (1787) και *Αριθμητική* (1791)[55].

δ) Επιπλέον, ο συνδρομητής Κωνσταντίνος Κουσκουρούλης από τη Λάρισα, το 1809[56], έντεκα χρόνια μετά τη δολοφονία του Ιω. Καρατζά, επανεκδίδει το έργο *Έρωτος Αποτελέσματα*, διατηρώντας στον πρόλογο την αφιέρωση με τα αρχικά «Ι.Κ.». Η επανέκδοση έχει την ιστορικοφιλολογική και ευρύτερη πνευματική σημασία της -και όχι μόνο την εκδοτική και οικονομική πτυχή της, αφού ο λαρισαίος εκδότης Κ. Κουσκουρούλης γνωρίζει πρόσωπα και λεπτομέρειες του δράμα-

---

στικό όνομα, χωρίς αριθμό αντιτύπων, ταύτιση τόπου: Βιέννη 73, Πέστη 5, Ραάβ (Γιούρι) 3, Τεμεσβάρ 1.

54. Βλ. Γεώργιος Λάιος, «Ο εν Βιέννη εμπορικός οίκος 'Αργέντη'. (Ανέκδοτα εκ των Αρχείων της Βιέννης», στον τόμο *Εις μνήμη Κωνσταντίνου Αμάντου 1874-1960*, Αθήναι, 1960, σ. 173, και Κωνσταντίνος Αθ. Διαμάντης, «Ο Αθ. Ψαλίδας και το Αρχείον του. Β. Αι σπουδαιότεραι Επιστολαί», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.*, 16 (1962), σσ. 303-304 (αρ. 15).

55. Για τον Δ. Μαυρουδή σ. 223 (αρ. 35), σ. 226, σημ. 28, για τον Φρ. Μετζβούργ σ. 222 (αρ. 26), σ. 225, σημ. 22.

56. Δημ. Σ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, Τόμος Α', Αθήναι, 1939, 545, σ. 91. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία*..., ό.π., σσ. 256-257, *1809.25.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τος. Συνεπώς, η επανέκδοση φέρει ως ενέργεια εντός της συμπυκνωμένη την ανάμνηση και ίσως την απότιση φόρου τιμής προς τον «Ι.Κ.», τον θυσιασθέντα υπέρ της ελεύθερης και εκσυγχρονισμένης κοινωνικής ζωής, και προς τον κύκλο του Ρήγα. Πρόκειται για τη δεύτερη μεταθανάτια αναφορά στον Ιω. Καρατζά· η πρώτη στα 1800 στη βιβλιοκρισία του F. K. Alter. Έπεται η τρίτη συστηματική αναφορά από τον Κυριακό Μελίρρυτο στη *Χρονολογία ιστορική* του 1836.

ε) Υπογραμμίζω τη συμπερίληψη στον κατάλογο των εγγραφέντων συνδρομητών, είκοσι και πλέον αυστριακών, πανεπιστημιακών, λογίων, αξιωματούχων κοσμικών και εκκλησιαστικών. Μεταξύ αυτών, δύο πρόσωπα που κατέχουν σημαντικό ρόλο στις πνευματικές σχέσεις του Αθ. Ψαλίδα και βεβαίως του Ιω. Καρατζά: οι «Λ.Β. του Μετζμπούργ Διδάσκαλος της Μαθήσεως» και «Φραντζίσκος Κάρολος Άλτερ Διδάσκαλος της Ελληνικής διαλέκτου». Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις ο πρώτος είναι ο Georg Ignatz Freiherr von Metzburg, καθηγητής της Μαθηματικής στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης· το έργο του *Εισαγωγή μαθηματική ήτοι αριθμητική εις χρήσιν των πρωτοπείρων* (Βιέννη 1791) κατασχέθηκε από την αυστριακή αστυνομία Βουδαπέστης στη βιβλιοθήκη του Ιω. Καρατζά με αρ. 26[57]. Ο Γ. Ζαβίρας, καταγράφοντας τα έργα του Αθ. Π. Ψαλίδα αναφέρει δεύτερη την έκδοση: «Εισαγωγή μαθηματική ήτοι αριθμητική εις χρήσιν των πρωτοπείρων συγγραφείσα υπό του λ.β. του μέτζβούργ διδασκάλου της μαθημ: εν βιέννν: ακαδημία μετεφράσθη δε υπό Αθ. Πετ. Ψαλίδα του εξ ιωαν. Αυξηνθείσα τε παρ' αυτού και κατακοσμησθείσα πολλοίς σημειώμασι και σχολίοις προς κοινήν χρήσιν των της ελλάδος σχολείων τομ. Α. 1791 βιέννη»[58].

8. Ο έτερος των συνδρομητών αυτών είναι ο ίδιος ο ελληνιστής και γνώστης των Neograeca στη Βιέννη Franz Karl Alter (1749-1804). Ο εντοπισμός του στον κατάλογο συνδρομητών της *Αληθούς Ευδαιμονίας* και ο συσχετισμός της εγγραφής με το περιεχόμενο της γνωστής επιστολής που απέστειλε (ως είδος ανταπόκρισης και βιβλιοπαρουσίασης, με τη σημερινή ορολογία) την 28 Δεκεμβρίου 1796 προς το περιοδικό *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* της Halle (που συμπεριλήφθηκε στο τεύχος 47, 20 Απριλίου 1797, στήλη 504), μας οδηγεί ενώπιον της ιδιόμορφης φιλολογικής διελκυστίνδας για την ταυτότητα του συγγραφέα του *Έρωτος αποτελέσματα*. Ο Άλτερ, γνωστός ή και φίλος των Ψαλίδα και Καρατζά, μεταξύ άλλων, αναφέρεται στον Καρατζά *ως εκδότη* (της υπό έκδοση μελέτης του Ι. Πέ-

57. Βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *ό.π.*, σσ. 222, 225.
58. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς...*, ό.π., σ. 188.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τζελ) και, *ως συγγραφέα*, όταν πιο κάτω αναφέρεται στην έκδοση του έργου: «(...) Ο *εκδότης* (...) είναι ο κ. Ιωάννης Καρατζάς, Έλληνας από την Κύπρο, ο οποίος ήδη *έχει εκδώσει ποικίλα*. Το *τομίδιό* του: *Έρωτος αποτελέσματα ήτοι ιστορία ηθικοερωτική με πολιτικά τραγούδια*, που τυπώθηκε στη Βιέννη (...), περιέχει 188 φύλλα. Το έργο το γνωρίζουμε και από τις G.G.A. 1796. Στήλη 176. (...). Ο *συγγραφέας παρουσιάζεται* μόνο στην αφιερωματική σελίδα ως *Ι.Κ.*, που θα πει *Ιωάννης Καρατζάς*. Μου *χάρισε ο ίδιος* το βιβλίο και *τον γνωρίζω* και *προσωπικά*»[59].

Χωρίς, επομένως, να αποκλεισθεί η συνεργασία των Ψαλίδα-Καρατζά στη συγγραφή (των πεζών κειμένων) του *Έρωτος αποτελέσματα*, βαραίνει στις αποτιμήσεις και τους σχετικούς συλλογισμούς το γεγονός ότι ο Άλτερ, αφού γνωρίζει καλώς και τον Ψαλίδα, δε μπορεί να μιλά ανεύθυνα ή ψευδώς πέντε μόλις χρόνια μετά την έκδοση και ενάμιση χρόνο (αρχές Αυγούστου 1795) μετά την αναχώρηση του Ψαλίδα για τα Γιάννενα, αποδίδοντας τη συγγραφή του έργου στον Καρατζά. Ο Άλτερ συνεχίζει την πυκνή πληροφόρηση του γερμανόφωνου αναγνωστικού κοινού για τις ελληνικές εκδόσεις και συγγραφικές-εκδοτικές επιδόσεις, συνεργαζόμενος με αρκετά γερμανικά και αυστριακά περιοδικά, ως το θάνατό του (1804), με αναφορές μεταθανάτιες, όπως προανέφερα, στον Ρήγα και στον Καρατζά, χωρίς να τροποποιήσει ή να διορθώσει το δημοσίευμα του 1797 για τον συγγραφέα του *Έρωτος αποτελέσματα*[60].

---

59. Hans Eldeneier, *ό.π.*, 1994, 283-284. Υπενθυμίζω ότι ένας ακόμη «Φραντζίσκος» εμπλέκεται στη ζωή του Αθ. Ψαλίδα, ο Franz Karl von Zuris, «καισαροβασιλικός σύμβουλος», μάρτυρας στον γάμο του Αθ. Ψαλίδα στη Βιέννη 5 Μαΐου 1793. Βλ. Γεωργίου Λάιου, «Ο Αθανάσιος Ψαλίδας αντιδημοκράτης (1793)», *Ηπειρωτική Εστία*, 6 (1957), σ. 219.

60. Για την ταυτότητα των περιοδικών και τις συνεργασίες του Άλτερ βλ. Μαρία Α. Στασινοπούλου, *ό.π.*, ιδίως σσ. 122-123, εδώ σημ. 43. Για τη βιβλιογραφία του προβλήματος βλ. εδώ σημ. 8, ιδίως την προσεκτική, συνθετική και χωρίς αποσιωπήσεις διαπραγμάτευση του Κ. Θ. Πέτσιου «Παρατηρήσεις...», ό.π., σσ. 180-185. Στη μελέτη αυτή, ωστόσο, ως προς το δημοσίευμα του Άλτερ διαπιστώνεται (σ. 185) ότι ο Βιεννέζος ελληνιστής «βεβαιώνει μόνο την προσωπική γνωριμία με τον Καρατζά και το γεγονός ότι ο τελευταίος του δώρισε το αντίτυπο του βιβλίου». Αλλά ο Άλτερ γράφει προηγουμένως και ότι «ο συγγραφέας παρουσιάζεται... ως Ι. Κ., που θα πει Ιωάννης Καρατζάς». Στη σημ. 47 (σσ. 180 και 182), αποσπάται από την *Ελληνική Βιβλιογραφία 19ου αιώνα*. (σ. 257) και δημοσιεύεται η άποψη του Φ. Ηλιού. Παρατηρώ ότι ο Φ. Η., τηρώντας μια κριτική στάση, γράφει για «συναγωγή [= συνάθροιση] κειμένων» και όχι «συγγραφή» από τον Ψαλίδα [: «η συναγωγή των κεμένων και η πρώτη έκδοση προσγράφονται "βάσιμα" στον Αθ. Ψαλίδα»], τοποθετώντας και τα εισαγωγικά στο «βάσιμα». Αλλά, είτε η ροή της έρευνας και η ανάγκη εκτύπωσης του τεράστιου σε όγκο και ποιότητα υλικού δεν επέτρεψαν στον λεπτολόγο Φ. Η. να επανέλθει, όταν το 1994 εντοπίστηκε και δημοσιεύτηκε το κείμενο του Alter από τους Moennig και Eideneier, είτε δεν πείστηκε ότι πρέπει να υιοθετήσει την άποψη για τον Ιω. Καρατζά. Σημειώνω πάντως ότι οι βι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

9. Το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων και των αναγκών σχετικά με την παραγωγή, την εμπορική και πνευματική διαχείριση του βιβλίου στον ελληνικό 18ο αιώνα επενεργεί στη ρευστή και ιδιόμορφη σχέση ανάμεσα στο συγγραφέα και επιμελητή-εκδότη - «βιβλιοπώλη» - «δάσκαλο» στα χρόνια που δραστηριοποιούνται οι Ψαλίδας - Καρατζάς. Έτσι εξηγείται, παρά την έλλειψη πολλών στοιχείων, η στενή συνεργασία τους. Ακόμη κι όταν, με βάση τα ανέκδοτα έργα και τα ανώνυμα *Καλοκινήματα* (Βιέννη 1795), ο Ψαλίδας περνά σε πιο ριζοσπαστικές θέσεις στην κριτική του λογιοτατισμού, του εκπαιδευτικού σχολαστικισμού και της παραδοσιακής φιλοσοφικής σκέψης[61]. Η αποδοχή αυτών από τον Ιω. Καρατζά και ακόμη περισσότερο, η συμβολή του στην διαμόρφωσή τους είναι αδιευκρίνιστη, προς το παρόν.

Η εμπορία του *Έρωτος αποτελέσματα* από τον Ψαλίδα (23 Ιανουαρίου 1794 - συναλλαγή με τον έμπορο Δημήτριο Χρυσανθόπουλο) δείχνει ότι συνεχίζεται ένα είδος συνεργασίας. Από τη μεριά του Ιω. Καρατζά, ο αστυνομικός κατάλογος των καταλοίπων φανερώνει ότι έως τη σύλληψή του αξιοποιεί συνεργασίες ή εκδόσεις του Ψαλίδα. Στον κατάλογο καταγράφονται πέντε αντίτυπα της *Αριθμητικής* του Μετζβούργ (έκδοση 1791), ένα αντίτυπο της επανέκδοσής της σε επιμέλεια Αθ. Ψαλίδα (1794) και εικοσιτέσσερα αντίτυπα του *Έρωτος αποτελέσματα* (1792). Απουσιάζουν η *Αληθής ευδαιμονία* (ακόμη και το σώμα για το οποίο είχε προεγγραφεί συνδρομητής!), όπως και έργα του Ρήγα (είχαν κατασχεθεί ο *Νέος Ανάχαρσης* και η *Προκήρυξη*). Από τον Αύγουστο του 1795 έως τον Οκτώβριο του 1800, δηλαδή από την αναχώρηση του Ψαλίδα από τη Βιέννη με προορισμό τα Ιωάννινα, έως τη σύνταξη του καταλόγου των κατασχεθέντων βιβλίων του Καρατζά, τον πλειστηριασμό τους και την κατάθεση των συγκεντρωθέντων χρημάτων (46 φιορίνια και 31 Kreuzer, ποσό που κατέβαλε για την αγορά ο πλειοδότης βιβλιέμπορος Damjan Kaulizy), σ' αυτό το κρίσιμο διάστημα παραμένει ένα κενό στην πληροφόρησή μας προς το παρόν, όπως και σχετικά με την ταυτότητα των συγγενών του Ι. Καρατζά, που εντοπίζονται τουλάχιστον δύο φορές στα αυστριακά έγγραφα.

10. Στο χώρο του αινίγματος παραμένουν ακόμη η στάση του Γεωργίου Ι. Ζαβίρα έναντι του Ιω. Καρατζά και το περιεχόμενο των σχέσεων τους. Η ζωή και η δράση του εμπόρου και λογίου Γεωργίου Ζαβίρα (Σιάτιστα 1744-Σάμπατ Σαλασί Ουγγαρίας 1804) διασταυρώνονται με πρωτοβουλίες και περιπέτειες του Ιω. Καρατζά. Επιδίδεται στο εμπόριο στην Αυστροουγγαρία·

βλιογραφικές αναφορές περιλαμβάνουν έργα των Λ. Βρανούση, Λαδά-Χατζηδήμου, M. Vitti, αλλά όχι του Ν. Α. Βέη· επιπλέον αναφέρει μόνο την (επαν)έκδοση του 1989 από τον M. Vitti, όχι και αυτή του 1993.

61. Παναγιώτης Νούτσος, *Νεοελληνική Φιλοσοφία*..., ιδίως σσ. 82-86, εδώ σημ. 23.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συγγράφει (λίγες πρωτότυπες) μελέτες και κυρίως συμπιλήματα (δεκαπέντε τίτλους παραθέτει ο ίδιος)· μεταφράζει έργα και συνθέσεις γλωσσικές, ιστορικές, θεολογικές, ιατρικές-φυσικοεπιστημονικές (αναφέρει δεκαεννέα τίτλους). Τα έργα αυτά στην πλειονότητά τους παρέμειναν ανέκδοτα στη βιβλιοθήκη του σε χειρόγραφα. Ο Ζαβίρας εγγράφεται συνδρομητής σε εκδόσεις με ομαδοποιήσεις εγγραφής κυρίως από τη Βιέννη και την Πέστη, σε τυπογραφεία των οποίων εκτυπώνονται και έργα του -ιδίως στων αδελφών Μαρκίδων Πούλιου και Ιωσήφ Λέτνερ. Είναι ενθουσιώδης συλλέκτης και συστηματικός μελετητής της παλαιότερης και σύγχρονης ελληνικής βιβλιογραφίας· αυτό αποδεικνύει και η τεκμηρίωση των αναφορών του στο σύγγραμμα *Νέα Ελλάς ήτοι Ιστορία των πεπαιδευμένων Ελλήνων*, που εκδόθηκε μόλις το 1872, αποτελώντας πολύτιμη «ιστορικοφιλοσοφική πηγή»[62] και θησαυρό για την ιστορία των ιδεών και ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας.

Τα λήμματα της *Νέας Ελλάδος* συντάχθηκαν ως «πρώτον σχέδιον όθεν και άμορφον και ατελές» μεταξύ των ετών 1790-1804. Ανάμεσα στους 536 λογίους της Τουρκοκρατίας, για των οποίων το διδακτικό και συγγραφικό έργο παραδίδει πληροφορίες, ο Γ. Ζαβίρας συμπεριλαμβάνει λεπτομέρειες για τα έργα και τη ζωή των Αθανασίου Ψαλίδα (σσ. 187-188), Αντωνίου Κορωνιού (σ. 198) και του Ρήγα Βελεστινλή (σσ. 522-524). Ιδίως στο λήμμα για τον Ρήγα Βελεστινλή[63], σε αντίθεση με γνώμες επικριτικές συγχρόνων του λογίων, όπως είναι οι Μιχαήλ Περδικάρης, Γεώργιος Λαζάρου, Κύριλλος Λαυριώτης κ.ά., κάνει ο Γ. Ι. Ζαβίρας εκτενή θετική αναφορά -με λίγα λάθη- στη δράση και στους συμμάρτυρες του Ρήγα, χωρίς να τους κατονομάζει.

Επίμονα στο ίδιο λήμμα αναφέρεται στις δραστηριότητες «δι' ωφέλειαν του γένους» των τυπογράφων συνεργατών του Ρήγα, των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου και στην εξορία που τους επιβλήθηκε, η οποία «εγένετο λίαν επιζήμιος εις όλον το γένος των Ελλήνων», αφού χάθηκε η ευκαιρία να έρθουν στο φως «συγγράμματα τα οποία έμελλον να ήναι ως άλλαι τινές βαθμίδες προς την του πρώην ελικώνος της Ελλάδος ανάβασιν». Σ' αυτούς, εξάλλου, τύπωσε στα 1795 τη μετάφραση της σύνθεσης του Dim. Cantemir *Συμβεβηκότα... των εν τη Βλαχία... Καντακουζηνών και Βραγκοβάνων*[64]. Επιπλέον, γνωρίζει και αναφέρει την πανεπιστημιακή ιδιότητα και τη δράση του F. K. Alter στη Βιέννη, αλλά και την έκδοση που αυτός επιμελή-

62. Νίκος Κ. Ψημμένος, «*Η 'Νέα Ελλάς'* του Γεωργίου Ζαβίρα ως ιστορικοφιλοσοφική πηγή», *Διατιστινά* 11 (1994), σσ. 8-19.

63. Γ. Ι. Ζαβίρας, *Νέα Ελλας...*, ό.π., σσ. 522-524.

64. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, ό.π., τ. Α', αρ. 1503. Γ. Ι. Ζαβίρας, ό.π., σ. 249.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θηκε στο έργο του Γεωργίου Φραντζή, *Χρονικόν εις Δ' βιβλία διαιρεθέν*, και εξέδωσαν οι Μαρκίδες Πούλιου στα 1796[65].

Ο ερευνητής δεν εντοπίζει στις σελίδες της *Νέας Ελλάδος* το όνομα και τις επιδόσεις του Ι. Καρατζά. Η απουσία υποδηλώνει την αυστηρή τοποθέτηση του Ζαβίρα έναντι της προσωπικότητας και την αρνητική αξιολόγηση του έργου του Ι. Καρατζά; Ή ίσως αντιπάθεια, προσωπική αντιζηλεία και σύγκρουση, εξαιτίας τριβών στο κοινό εκδοτικό-συγγραφικό πεδίο; Υπάρχει μία νύξη του Γ. Ζαβίρα σχετικά με την *Εισαγωγή Λογικής* του Γ. Σουγδουρή, που παρέμενε ανέκδοτη, όταν ακόμη κατέγραφε την πληροφορία, κατέχοντας ο ίδιος χειρόγραφό της[66].

Πάντως ο Ζαβίρας γνώριζε καλώς τον Ι. Καρατζά: ενεργοποιήθηκαν σε κοινά κοροικιακά περιβάλλοντα Ελλήνων, εξέδωσαν συγγράμματα στις ίδιες πόλεις και με τους ίδιους τυπογράφους, απέκτησαν τις ίδιες νέες εκδόσεις Ελλήνων λογίων, ενεγράφησαν ως συνδρομητές στις ίδιες εκδόσεις, συνδέθηκαν με κοινούς φίλους και γνωστούς, του Καρατζά οι εκδόσεις υπήρχαν στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα. Στις εκδόσεις *Ιερά Ιστορία της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης* (1795) και *Διατριβή Ιωσήφ Πέτζελ περί ελληνικής γλώσσης* (1797, που μάλλον κατασχέθηκε την περίοδο των συλλήψεων) συνεργάστηκαν άμεσα. Συνεπώς, μάλλον δεν είναι η «άγνοια» ή η αποσιώπηση, αλλά ο φόβος και η τήρηση αποστάσεων ασφαλείας από τον ενεργό επαναστάτη και συμμάρτυρα του Ρήγα, Ι. Καρατζά· όμως, τον συγκαταλέγει, χωρίς ονομαστική επίκληση, στους «τοσούτους και τοιούτους οίτινες ηδύναντο να προξενήσωσιν εις το κοινόν μεγάλην ωφέλειαν» (σ. 523).

Ο Ι. Καρατζάς υπήρξε λόγιος με πολύπλευρη δράση, όχι ίσως με εμβέλεια ανάλογη με αυτή που είχαν οι Ρήγας Βελεστινλής, Ευγένιος Βούλγαρης, Αδαμάντιος Κοραής και χωρίς τις διδασκαλικές ικανότητες που επέδειξαν οι Δημήτριος Καταρτζής και ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Ωστόσο, η εκδοτική παρέμβασή του τον έφερε να συνεργάζεται με δύο από τα πέντε τυπογραφεία της Βιέννης, που επιδίδονταν σε ελληνόφωνες εκδόσεις - αυτά του Γεωργίου Βεντότη και των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου (πρώην Ι. Βαουμάιστερ). Λόγιος που είχε τις δυνάμεις, σε συνεργασία με τον Αθανάσιο Ψαλίδα και μόνος, να επιδοθεί στη συγγραφή, επιλογή, μεταγραφή, επιμέλεια, σχολιασμό, τροποποιήσεις και τυπογραφική φροντίδα τριών συνθέσεων στη χρονιά του 1792 και μεταξύ των ετών 1795-1797 να συγγράψει ή να επιμεληθεί την εκτύπωση δύο χαλκογραφικών εποπτικών μέσων και την έκδοση άλλων τριών βιβλίων, εργασιών του παρουσιάστηκαν από τις στήλες σημαντικών ευρωπαϊκών περιοδικών της εποχής. Με βάση τις εξελίξεις, υπήρξε ένα από τα θύ-

65. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, τ. Α', αρ. 4836. Γ. Ι. Ζαβίρας, *ό.π.*, σ. 76.
66. Γ. Ι. Ζαβίρας, *ό.π.*, σσ. 212-214, 525-526.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ματα των «λευκών σελίδων της ιστορίας» και της κρατικής καταστολής των ισχυρών στα τέλη του 18ου αιώνα.

Επιπρόσθετα, από την προσεκτική προσέγγιση του αξιόλογου έργου του προκύπτει η αγνή συμμετοχή του στην πνευματική προσπάθεια των πιο δυναμικών ελληνικών πνευμάτων, ώστε να βρεθούν τα μέσα για την αποτελεσματική οργάνωση της παιδείας αλλά και της απελευθέρωσης των Ελλήνων και όλων των υπόδουλων Βαλκανίων. Με την εκδοτική παραγωγή του προώθησε, εκτός των άλλων, το «νέου τύπου λόγιο βιβλίο»[67]. Το συγγραφικό έργο, η λογοτεχνική αισθαντικότητα, η αγωνιστική ενεργοποίηση, οι ανησυχίες του επιβεβαιώνουν ότι προσπάθησε επιτυχώς, να παρακολουθήσει, να εκφράσει (και να εκφραστεί μέσα από) τις νέες ευρωπαϊκές πνευματικές και κοινωνικές συνθήκες. Συμμετείχε στη διαμόρφωση ενός νέου δικτύου εκπαίδευσης και πληροφόρησης του νέου Ελληνισμού. Συνέβαλε στη διαπαιδαγώγηση ενός νέου αναγνωστικού και μαθητικού κοινού, υποστηρίζοντας, αντίθετα από τις ιεραρχημένες κοινωνικές θεσμίσεις, τις αναζητήσεις προς σχήματα πολιτισμού, ιδεολογίας και καλλιέργειας που προσέγγιζαν τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό.

67. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό.π., σ. λστ'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ